This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

TEGNER

P
347
T4

UC-NRLF
$B 135 449

YC127968

HEMMETS ORD.

HVARDAGSFILOLOGI

AF

ESAIAS TEGNÉR.

SKRIFTEN SÄLJES FÖR VÄLGÖRANDE ÄNDAMÅL.

Pris 1 krona 25 öre.

Tidskrift för Hemmet.

Tjugotredje årgången utkommer fullständigt inom år 1881, och innehåller bl. a. *Hemmets ord* af Es. Tegnér. — *Om Qvinnofrågan i Tyskland* af Esselde. — *Thekla Knös*, efterlemnade anteckningar meddelade af A. H. — *Lina Gyllensvärd född Kant* af P. — *Om hindren för en önskvärd reform af våra flickskolor.* I. Den formalistiska lärarinnebildningen. II. Lärarinnornas ekonomiska ställning. — *Thérèse af Ugglas, född Björnstjerna,* Minnesteckning af Esselde. — *Dagrar och skuggor.* Ögonblicksbilder ur lifvet. 1 Amaranthen af —ra. — *Om qvinnans studier vid våra universitet* af E. F. — *Hemlif och hemslöjd i svenska bygder* af Esselde. — *Om Amerikas qvinnor* af E. Beckman. — *Nya qvinnotyper inom den nordiska skönlitteraturen, och den kritik de framkallat.* — Bokanmälningar, berättelser, anteckningar om dagens frågor samt *Mönster,* till mattor eller täcken, lampmatta, lapptäcke, alfabet och monogram m. m.

Reqvisition kan ske i hvarje bokhandel och postanstalt i riket mot erläggande af 5 kronor.

15

HEMMETS ORD

AF

ESAIAS TEGNÉR.

AFTRYCK UR TIDSKRIFT FÖR HEMMET.

STOCKHOLM 1881.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

P 347
T4

»Det hör till hjärtats många hemligheter,
Att älska namnet af den man har kär»

säger någonstädes Böttiger. Om, såsom vi tro, detta påstående är sant, bör den tillgifvenhet för hemmet, hvilken för oss alla är en så naturlig känsla, äfven i någon mån omfatta de namn, med hvilka hemmet och dess verld betecknas Vi lita därför på att ega ett tacksamt ämne till behandling, då vi nu företaga oss att skizzera en och annan tafla ur några ords historia, hvilka uttrycka de för hemmet väsentligaste begreppen.

I visst hänseende gäller det om ord som om människor, att de som färdats vidast omkring i verlden, som genom växlande öden mest blifvit kastade från land till land, också äro de som böra hafva mest att förtälja. Från denna synpunkt ega hemmets ord mindre intresse än många andra af vårt språks beståndsdelar. Jemförelsevis få af dem äro dylika äfventyrliga främlingar. De flesta hafva sedan urminnes tider suttit stilla och förtroligt vid våra fäders härd. Men hvad de om denna möjligen kunna berätta, eger ju å andra sidan härigenom just för oss ett eget värde.

Långt, långt tillbaka i tiden, mycket längre än någon skrifven historia, räcka dessa ords älsta minnen. Ordet *moder* gömmer hågkomster från en tid, tusenden af år före den kristna tideräkningen, då skandinavernas stamfader lekte under samma tjäll med sin jämnåriga broder, hinduernas och persernas ättefader. Båda vädjade i sorgsna stunder med detta samma ord om tröst och hjälp hos en myndighet, hvilken för dåtidens barn som för nutidens var den käraste och bästa. Väl uttalades modersnamnet då på ett något annat sätt än nu, men de förändringar hemmets yppersta ord under så många uppvuxna och åter bortdöda slägtled

M852548

hunnit genomgå, äro dock ringa. Vi se det bäst däraf att ordet i persernas språk ännu heter nästan som hos oss: *māder.*

I den nämnda forntiden voro hinduernas, persernas, grekernas, de romanska folkens, slavernas och germanernas språk ännu ej söndrade; de bildade tillsammans en enda munart, på samma sätt som de tre skandinaviska folkens tungomål, enligt runinskrifternas vittnesbörd, ännu för 1000 år sedan väsentligen gjorde. Den större eller mindre grad af syskontycke, som de särskilda munarterna af denna stora s. k. indo-europeiska språkfamilj förete, röjer för forskaren deras närmare eller fjärmare skyldskap. Och just de hvardagligaste orden, de som ständigt förblifvit i bruk, emedan de hvarje dag upprepats, äro här de som göra språkhistorikern den bästa tjänsten.

Efter denna lilla inledning öfvergå vi till den uppgift som föreligger oss, och behandla först bland hemmets ord naturligtvis själfva ordet

Hem.

Mer än en gång har det blifvit anmärkt såsom betecknande för de nordiska folken, med deras utpräglade hemkänsla, att de också som uttryck för denna känsla skapat sig ett eget ord, till hvilket andra högt bildade kulturspråk sakna motstycke. Engelsmannen, i hvars bröst en sträng alltid dallrar lifligt vid tanken på »*sweet home*», äfven då hans vagabondlynne drifver honom ut i fjärran land, ställer sig i detta hänseende vid skandinavens sida. I viss mån äfven tysken, hvars sedan slutet af förra århundradet i skrift något oftare sedda *Heim* dock synes bero på inflytelser från den engelska literaturen.

Vi hafva stort skäl att hysa tacksamhet mot vårt språk, som gifvit oss ordet *hem.* Vår tanke eger i detta uttryck liksom ett eget litet förrådsrum, i hvilket den ända från vår barndom kan dag efter dag instufva alt det bästa den förmår åtkomma af hvardagslycka och trefnad, af ömhet och förtrolighet, af en

poesi som ej är mindre värd, därför att den ej på skimrande vingar flyger mot skyn utan stilla och anspråkslöst med vänligt öga ler mot oss från den värmande brasan i spiseln, den nystrukna gardinen i fönstret, blommorna, dem en älskad hand stält på vårt bord. Om ej vår tanke egde ett dylikt ord, skulle vi ej så tydligt vara medvetna om lyckan af ett hem. För oss människor är i många fall saken ej till, blott derför att namnet fattas.

Dock är visserligen känslan för hemmet af en så allmänt mänsklig natur, att den ej kan vara helt och hållet beroende af ett ord.

Äfven fransmannen, som saknar ett uttryck fullt svarande mot vårt *hem*, förmår dock att högt skatta behaget af *le chez soi*, och italienaren deklamerar med förtjusning sitt

casa mia, casa mia,
per piccina che tu sia,
tu mi sembri una badia!

— hans boning, hur ringa den är, synes honom dock jämgod med abottens präktiga slott. Hans romerska förfäder dyrkade före honom hvar och en sitt hems penater som heliga väsen. Och redan Homerus förtäljer om hur den irrande Odysseus

— önskar sig döden,
ständigt af längtan tärd att skåda den stigande röken
åter från egen jord. —

Till och med hos djuren finnes ju i viss mån en hemkänsla. Men tillvaron af ordet *hem* är ej härigenom visad vara utan betydelse. När en känsla förmår kläda sig i ord, har den för oss nått en grad af klarhet, medelst hvilken den på vårt åskådnings- och handlingssätt kan öfva ett mycket djupare inflytande.

Om vi ville dömma våra nordiska förfäder efter den mening de inlade i ordet *hem*, borde vi änse dem för verkliga kosmopoliter. Ordet hade nämligen hos dem, liksom ännu stundom i norska munarter och på Island, betydelsen »verlden». *Heims-kringla*

är »jordens krets». Snorre Sturlessons konungasagor fingo efter begynnelseorden denna titel af sin förste svenske utgifvare Peringskiöld; *Heims-kringlas panna* nämnes i Frithiofs saga Norden. Vår tids isländingar, hvilka ej gärna tåla utländska ord i sitt språk, hafva försökt att med samma användning af ordet *hem* återgifva »filosofi» med *heim-speki*, ordagrant öfversatt: »verldsvishet». *Speki* är bildat af *spak* »vis», som vi ega kvar i sammansättningen *känn-spak.*

Om andra källor tröte, skulle emellertid våra älsta språkliga urkunder, ortnamnen, säga oss att ordet *hem* hos våra förfäder egt äfven en inskränktare betydelse, motsvarande den, som orden *hem* och *hemman* ännu hafva. Sådana gamla vid en enskild plats fästa namn som *Gudhem, Varnhem* ådagalägga det till fullo.

Dessa namn på *-hem* hafva för öfrigt sin egen lilla etnografiska märkvärdighet. Om man granskar Skandinaviens karta, finner man att de ingalunda äro likformigt spridda öfveralt. Endast undantagsvis anträffas de ofvanför Götaland och det sydligaste Norge. Vi taga naturligtvis ej med i räkningen yngre namn, bland hvilka till och med kan ställas *Trondhjem:* denna stad hette, som bekant, förut *Nidaros.* Sin största spridning hafva hithörande namn inom Sverge i Västergötland, längs västkusten och på Gottland. Man har häraf dragit den slutsatsen, att namnen på *-hem* särskildt tillhörde och utmärkte de gamle götarnes boningsorter, liksom detsamma gäller om namnet på *-ryd* (efter olika provinsers munart äfven med formerna *-rud, -red, -röd*). För nordskandinaverna eller svearne egendomliga skulle däremot vara namnen på *-tun* (*-tuna*) och *-säter.*

Hos sydligare boende germaniska folk äro ortnamn på *-hem* mycket vanliga. Vi påminna om *Hildes-heim, Hochheim* och andra liknande namn i Tyskland. Namnet *Böhmen, Bohemia,* hette ursprungligen *Bojo-hemia* »Bojernas hem». I

England uttalades ordet *home* förut *hām*, och denna form återfinna vi i sådana namn som *Birming-ham*, egentligen »Beormingarnes, Beorms ättlingars hem»; likaså *Chat-ham*, *Nottingham* o. s. v. Från ortnamn har ändelsen sedan kommit in i personnamn, t. ex. i mormonprofeten *Brigham Young's*, i den Bulwerske romanhjälten *Pelham's*, i den berömde engelska statsmannen *Brougham's* och många andras. Det sist anförda namnet, som i svensk form skulle hetat *Borg-hem*, uttalas *Brûm* och har sålunda i det verkliga lefvande språket ej mycket kvar af sitt ursprungliga *hem*. På samma sätt finna vi hos oss många ortnamn på *-um*, hvilka ursprungligen ändats på *-hem*, t. ex. *Varnum* i Värmland, förut *Varnhem; Vedum* i Västergötland, förut *Vidhem; Modum*, *Bærum* i Norge, förut *Modhem*, *Berghem*. I Halland har samma ändelse stundom iklädt sig den kuriösa formen *-ome*, t. ex. *Okome*, ursprungligen *Akahem* »Åkes hem».

I vår äldre fosterländska poesi spelade ordet *Manhem* en ej ringa roll såsom ett mera högstämdt och ålderdomligt namn på vårt land. Vi erinra om Geijers välbekanta skaldestycke med denna titel, och om Kellgrens maning till sin tids svärmare att ej glömma, hurusom *Manhem* är

> — lika nämndt
> af gammalt mannavett som gammalt mannamod.

Redan hos 1700-talets äldre poeter hafva vi sett ordet. Det har emellertid i denna betydelse intet stöd i våra älsta historiska källor; det nyttjas i dessa blott för att mytologiskt beteckna »människornas verld» i motsats mot *Gudhem* »gudarnes verld». Sin nyare betydelse har det väl fått hos 1600:talets lärda fosterlands-entusiaster, Olof Rudbeck och hans krets. Tyskarne kunde med större skäl än vi göra anspråk på besittningsrätten till Manhem. De hafva åtminstone en stad med detta namn: *Mannheim* i Baden, och enligt Tacitus hette folkets ättefader *Mannus*.

De fleste svenskar uttala namnet *Bethlehem* med ett annat tonfall och annat *e*-ljud i slutstafvelsen än *Jerusalem.* Vi röja häri att vi omedvetet låtit oss vilseleda af vårt sinne för hemmet som beståndsdel i ortnamn. Stadens namn bör naturligtvis delas *Beth-lehem*, ej *Bethle-hem* och betyder »brödhuset», »lifsmedelsorten».

Den gamla gotiska bibelöfversättningen — bevarad i vårt lands kanske dyrbaraste biblioteksskatt, Codex argenteus i Upsala — använder det mot vårt *hem* svarande ordet *haims* som öfversättning af den grekiska urtextens *kōmē* »by». Anmärkningsvärdt är att dessa båda ord, *haims* och *kōmē*, ej blott i betydelsen sammanfalla, utan kanske till och med historiskt äro ett och samma ord, bevaradt från den ofvan omtalade mycket aflägsna forntid, då grekiskan och germanernes älsta språk ännu bildade en osöndrad enhet. För den som ej i detalj vill följa de ljudlagar, hvilka förena de båda numera hvarandra föga liknande orden, må blott påpekas, huru den väsentligaste skillnaden mellan det grekiska *kōmē* och den engelska formen *home* försvinner, då man ihågkommer, att ett latinskt och grekiskt *k* eller *c* alltid blir till germaniskt *h*, t. ex. i *cornu* — *horn*, *caput* — *hufvud*, *canis* — *hund*, *centum* — *hundra*.

Med *kōmē*, »by» har man äfven skäl att förbinda ett annat grekiskt ord, *kōmos*, som betyder »festligt, muntert lag». Häraf äro bildade de också i vårt språk välbekanta orden *komisk*, *komedi*.

Hur motsatta betydelserna än äro i *komisk* och *hemsk*, kunna härigenom dessa ord dock sägas stå i närmaste motsvarighetsförhållande till hvarandra: både stam och ändelse äro i båda identiska.

Icke blott ordet *hemsk* visar nämligen, att man ej öfveralt och alltid uppfattat hemmet med den aktning vi gärna däråt egna. Redan det engelska *homely* har aflägsnat sig från sin grundbetydelse, fast ej så långt som vårt *hemsk.* Det betecknar ännu blott »simpel, tarflig», och engelsmannen kan därför med skäl

säga *home is home, let it be never so homely* »ett hem är ett hem, om ock aldrig så tarfligt». Men samma uppfattning som ligger till grund för de provinsiella orden *hem-alen*, *hemföding*, med betydelsen »oerfaren», hade redan i forntiden åt ordet *hemsk* förskaffat betydelsen »blyg, enfaldig, utan folkvett». Det är samma åskådning, som dikterat Hávamáls vers:

vett göres tarf
den vida färdas,
hemma är allting lätt —

en sats, som väl stämmer öfverens med vikingatidens fordran, att en rask man borde hafva sett sig om i verlden. Den nuvarande betydelsen hos vårt svenska *hemsk* bör väl tänkas hafva genomgått stadierna: »församgd», »beklämd», »hemsk till sinnes». Betydelsen »nedstämd, ängslig, illamående» har ordet ännu i flera svenska munarter.

Hemlig sades ursprungligen om det som tillhörde hemmet, som ej fick komma utom dess slutna dörrar. Med samma betydelse bilda tyskarne af samma stam sitt *geheim*. *Geheimeråd* borde egentligen betyda samma sak som det af *secretus* bildade *sekreterare*.

Danskarne skilja mellan *hemmelig*, motsvarande vårt *hemlig*, och *hjemlig*, ett godt ord, som vårt språk ej kan återgifva annat än genom omskrifning, t. ex. *hjemlige Toner* »toner, som påminna om hemmet». Mot det senare ordet svara tyskarnes *heimlich* och *heimisch*. För dem blir härigenom *unheimlich* icke, som man kunde väntat, motsatsen till, utan likbetydande med vårt *hemsk*. Det tyska ordet har i detta fall gått ut från en vacker, det svenska från en ringaktande uppfattning af hemmet. Vi hafva rätt att häri se ett bevis att man bör iakttaga varsamhet, om man vill draga psykologiska slutsatser ur språket.

Ordet *hem* har icke alltid hållit sig hemma; med våra germaniska fränder och med våra egna förfäder har det gjort utflyk-

ter också till främmande land. Det franska ordet *hameau* »by» och namnet på den stad i Picardie, där Napoleon III, »fästningsfången från *Ham*», satt fången efter sin misslyckade expedition 1840 — dylika ord vittna om att germaner en gång upprättat sig *hem* äfven på de latinska folkens jord.

Också till lapparnes och deras stamslägtingars språk har ordet banat sig väg, och har där fått en religiös användning. Såsom nordbon fordom talade om *Hel-heim* (vårt *hel-vete*), så känna äfven de hedniska lapparne ett underjordiskt straffets rike och nämna detta *tuonen-(h)aims* »dödsverlden». Från finnarnes Kalevala är samma »verld» oss bekant under namnet *Tuonela* »Tuoni's, dödsgudens boning». Äfven *tuoni* är enligt Castrén troligen ett germaniskt lån, sammanhängande med stammen *dö*, hvars *d* i en lapps eller finnes mun alltid måste öfvergå till *t*. Det är uppenbart att vi i dessa och andra mytologiska lån se de intressanta spåren af en förhistoriskt samfärdsel mellan de finska folken och våra ännu ej kristnade förfäder. Språket företer många dylika bevis; vi påminna ock om finnarnes allitererande versform, hvilken de måste hafva lärt af germanerna på en tid då ännu sådan poesi hos dessa var gängse. Hos oss qvarstår minnet af denna versform nu blott i sådana urgamla förbindelser som dem, hvilka ordet ***hus*** ingått med ***hem***, eller ***hull*** med ***hår*** o. s. v.

Men hur mycket än germanerna i sina skilda stammar må hafva vandrat eller framdeles komma att vandra, och med dem deras språk, skall dock alltid — vare detta här vår slutanmärkning — själfva tillvaron af sådana ord som *hemsjuka*, *home-sickness*, *Heimweh* visa forskaren, som bläddrar i ett lexikon öfver deras språk, att en känsla för hemmet funnits hos dessa folk, så stark att den till och med kunnat uppträda med en sjukdoms kraft. Ej förgäfves har ordspråket hos nästan alla germaniska folk med samma rim inplantat satsen:

öst, väst,
hemma bäst!

Näst efter ordet *hem* upptaga vi till behandling ordet

Härd.

Vid »den husliga härden» är det ju framför alt som känslorna för hemmets trefnad bruka söka sin medelpunkt.

Men skulle man tro det? Detta vackra och poetiska ord, detta uttryck för vår nordiska hemkärleks heligaste plats, är icke själf nordiskt. Det är ett för ej många årtionden sedan inkommet lån från tyskan, där ordet heter *Herd.* Ja, hela uttrycket »den husliga härden», äfvensom påståendet att

> egen härd
> är guld värd,

äro bokstafliga öfversättningar från detta språk.

Om vi något tänka oss om och akta på hvar detta ord möter oss, skola vi också snart röna, att det ej är något rätt folkligt uttryck, detta *härd.* Från bondens läppar ljuder det icke, ej häller bruka vi det själfva i hvardagligt tal. Sin rätta plats har det i poesi, och öfver hufvud i mera högstämdt språk. En poetisk klang eger det just såsom ett *lånord.*

Det är nämligen en egen sak med dessa främlingar i vårt språk.

Vissa bland dem hafva ett mera vulgärt tycke än språkets egna barn; man finner dem dels triviala, dels tillgjorda, och inom den allra högsta ord-societeten är tillträdet dem förmenadt. Till denna grupp höra särskildt invandrare från franskan. Dem unnar man ej lätt en plats i den mera upphöjda stilen; i den skämtsamma och hvardagliga göra de däremot ofta rätt god verkan.

En annan klass af främlingarne uppträder med mera högtidliga later. För dem vika de språkliga infödingarne blygsamt bugande undan och afstå åt dem hedersplatserna i sitt lag. Till stor del utgöres denna grupp af tyska ord. Vi nämna som exempel några, hvilka för tillfället falla oss in: ***beskärma***, ***vandel***, ***karg***, ***skön***, ***ila***, ***sofra***, ***bringa***, ***dana***.

Skälen till dessa förhållanden äro ej svåra att inse. Franskans hela skaplynne är alt för olikt svenskans, att ej känslan af något utländskt genast skulle påtränga sig oss, då vi möta ett ord ur detta språk. Men det som är alt för främmande släpper man ej gärna in i sitt hjärtas inre, mera förtroliga, liksom mera andaktsfylda gemak. Med afseende på franskan tillkommer ytterligare att detta språks inflytande på vårt egentligen rör sig dels på salongslifvets, dels på mera speciella yrkens områden och redan därigenom stänger sig från en plats t. ex. i den kyrkliga hymnen eller på predikstolen. Men vi böra minnas, att ej häller latinet, detta språk i talar, lyckades vinna något rum i vår poesi, icke ens under den tid då dess makt hos oss var störst.

Å andra sidan tyskan. Detta är ett språk, som står vårt eget mycket nära, och som från gamla tider starkt påverkat det. Ett tyskt ord kan ofta genom en helt lätt omhyfsning få utseendet att vara fullkomligt svenskt, och det har då framför de verkligen inhemska orden det företräde, som det mindre hvardagliga, det utsökta, eger framför det nötta och tusen gånger sagda. Det är samma öfverlägsenhet, som halft föråldrade uttryck ej sällan ega öfver hvardagsorden. Helt visst är det ofta ej därför att dessa gammaldags uttryck äro g a m l a, som de hedras, utan derför att de i viss mån äro n y a. För talaren eller skalden, som ej är språkhistoriker, kan ett ännu ej fullt hemmastadt tyskt ord ofta förefalla just lika godt som ett ålderdomligt svenskt. Fosforisterna, hvilka i början af detta århundrade sökte rikta vårt modersmål med (visserligen ofta misslyckade) tyska lån, och göternas vittra skola, som hällre ville förbättra det med inhemska fornord, voro barn af samma tid, och i språkligt hänseende äfven barn af samma anda.

Det är ej lätt att finna ett uttryck, hvilket så väl illustrerar hvad vi velat säga, som det, hvilket här bildat vår utgångspunkt; på denna grund må man förlåta vår digression. Vi skulle blott ytterligare vilja tillägga, att det uppenbarligen är fördelaktigt för

ett språk att inom sig ega ord af hvad man kunde kalla olika rangklasser. Det blir därigenom både mera noggrant och mera uttrycksfullt. Ensidigt vore det utan tvifvel, om man ville offra dessa, de yppersta förtjenster ett språk kan ega, för det till på köpet fåfänga sträfvande att återföra »språkets renhet». Smaken och naturen, ej teorien och lärdomen, böra här få råda. Säkert vore det t. ex.mindre lyckadt att för språkrenhetens skull förbyta vår *»husliga härd»* till en *»huslig äril»*.

Äril är nämligen det gamla svenska namnet på ifrågavarande begrepp. Hos danskarne lefver detta ord ännu kvar i fullt bruk under formen *Arne*. Våra förfäder hade det motsvarade *arin*, hvilket genom sitt *-n* förhåller sig till det nuvarande *äril*, som det gamla *himin* till vårt *himmel*. Språkforskaren kan sluta sig till att ordet en gång — tidigare än vår nordiska historia börjar — måste hafva egt den fullare formen *arina*. Och just i denna gestalt återfinna vi det i finskan med betydelsen »ugnshäll». Vi hafva alltså här åter ett af de nyss omtalade urgamla kulturlån, som finnarne gjort från germanerna. Finnarne förstodo ej på den tiden att själfva baka bröd; uttrycken för »bröd» liksom för »ugn» äro hos dem lånade. De lärde från sina längre hunna grannar på samma gång namnet och saken, — detta långt innan Erik den Helige gjort sitt korståg till deras strand.

N'avoir ni feu ni lieu säga fransmännen i betydelse »sakna hus och hem». *Feu* är det latinska *focus*, hvilket betyder »härd»; i franskan har ordet, som bekant, fått den något ändrade betydelsen »eld», och »härd» uttryckes med det från samma stam härledda *foyer*, ursprungligen *focarium*. Hos oss är ordet *foyer* bekant som namn på sällskapssalen i större teatrar. Egentligen var i franska teatrar *le foyer* skådespelarnes enskilda församlingsrum, deras »husliga härd», dit de kunde draga sig tillbaka när de ej uppträdde på scenen. Ett äldre likartadt namn på detta deras rum var *le chauffoir*, »uppvärmningsplatsen».

Den kärlek och hyllning, som egnas härden framför öfriga husets platser, har gamla anor. Den kan ledas tillbaka till våra indo-europeiska urfäder. Indernas Rig-veda, den älsta af vår stams urkunder, är full med hymner till härdens gudom. Han kallas där *Agnis*, ett namn som är identiskt med romarnes *ignis* »eld». Grekerna dyrkade äfven härdens gudom, men under form af en kvinna, hvilken de nämnde *Hestía*, eller i äldre tider *Vestía*. Hvarje offer, var det ock till själfva öfverguden Zeus, föregicks af en bön till henne: elden skulle liksom bära offret upp till himlen. En ed vid härdens gudom räknades som synnerligen helig.

Romarne kallade samma gudinna *Vesta*. De jungfrur, som vårdade elden på den »husliga härd», hvilken själfva staten aktat nödigt att i ett tempel tända åt sig, nämndes efter henne *Vestaler*. Året om måste elden brinna på denna härd, blott den 1 Mars, hos romarne årets första dag, skulle den förnyas. Vi kunna häri se en påminnelse om att tider funnits, då upptändandet af eld genom brist på bekväma redskap var en sak, hvilken man så vidt möjligt undgick. Häri ligger äfven en ytterligare förklaring på den helgd i hvilken härden kom att stå — om annars någon förklaring tarfvas utom den, som den isländske skalden angaf, då han kallade eldstaden »*husets sol*», den lifvande och värmande makten i hemmet. Att strida för alt, som man har kärt, hette också hos romarne att strida *pro aris et focis* »för altare och härd».

Familj.

Åter ett utländskt ord i hemmets verld! Dock böra vi ej med afvog blick se därpå, ty det fyller en plats, på hvilken intet inhemskt ord fullt kan ersätta det. I viss mån sammanfalla visserligen därmed orden *slägt*, *ätt*, *hushåll*, men intetdera har alldeles lika omfång för sin betydelse. Ordet *slägt* är för öfrigt själf ett lån, ehuru gammalt, från tyskan. Detsamma gäller äfven om *hushåll*, som blott är ännu yngre i vårt språk. Att *familj* innebär något annat än de nämnda orden, eller fastmer

att det i betydelse sväfvar midt emellan dem, skall man finna, om man försöker insätta något af dem i uttryck sådana som »familjen och staten», »den heliga familjen», »en familjefest». Närmast motsvaras *familj* af ordet *hus*, brukadt i biblisk mening: »Abraham och hans hus»; men denna användning af *hus* är väl ej häller rätt inhemsk, utan först bildad efter bibelns hebreiska och grekiska språkbruk. I många fall äro de ursprungligen tyska vändningarna *de mina, de sina*, ordets närmaste synonymer. Den rätta inhemska motbilden till ordet *familj* är det fordom brukliga *häskap*, eller det ännu i sydsvenska munarter qvarlefvande *häske*, hvilka ord äro stambeslägtade med *hjon*, »familjemedlem».

Fastän ordet *familj* har hela utseendet af ett lån från Frankrike, är dess bruk hos oss dock, liksom många andra liknande franska lånords, väsentligen att tillskrifva en inverkan från våra närmare grannar, särskildt tyskarne. Uttrycket är ju så godt som allmänt europeiskt.

Ytterst stammar det naturligtvis från latinet, hvarest *familia* dock närmast betyder »husfolket», sammanfattningen af *famuli* »tjenarne». Ordets källa är det italiska *fama* »hus» (alldeles skildt från *fama* »rykte»). I fråga om begreppsutveckling förhåller sig *famulus* till *fama* alldeles som *domestik* till *domus*, och som det här och där hos oss hörda feminina *husa* (förkortning af *huspiga*) till *hus*.

Fader, Moder.

Vi hafva här två af språkets allra äldsta ord, hvilka i mer eller mindre ändrad gestalt anträffas nästan öfveralt, där indoeuropeiska språk talas. Gå vi utanför dessas krets, möta vi däremot ofta helt andra namn. Semiternas uttryck för »fader» utgick t. ex. från stammen *ab*. Från nya testamentet känna vi sålunda det judiskt-arameiska *abbá*, som där öfversättes med »käre fader». Äfven det arabiska *abu* är välbekant genom sin användning i personnamn. Liksom hos oss sönerna nämna sig

efter sina fäder, t. ex. *Nils-son*, *Karls-son*, så är det hos araberna omvändt ganska vanligt att fäderna taga namn efter sina söner — så olika äro folkens seder. En person, som fått en son, åt hvilken han gifvit namnet *Ibrahim* (Abraham), tager sig derpå i faderlig stolthet gärna själf tillnamnet *Abu-Ibrahim*.

Den klyfta, hvilken skiljer de indo-europeiska språken från de semitiska, afspeglar sig, som vi finna, i uttrycket för »fader». Annars är det en gammal iakttagelse, att namnen på »fader» och »moder» i de mest aflägsna tungomål bruka sammanträffa. En tysk vetenskapsman, Buschmann, har enkom företagit sig att upprätta en samling af uttryck för dessa begrepp ur en mängd språk från alla verldsdelar. Det visar sig af denna, att stafvelserna

pa, *ba*, *ma* — *ta*, *da*, *na*,

eller omvändt *ap*, *ab*, *am* — *at*, *ad*, *an*

nästan öfveralt återkomma som beteckning af de båda begreppen.

Mången har varit benägen att i dessa språkliga öfverensstämmelser se genljud från människoslägtets barndom, och ett bevis att alla växlande tungomål stamma från samma enda urspråk. Alt för många årtusenden skilja oss emellertid från en sådan mänsklighetens urtid, att vi skulle kunna hoppas i de ständigt sig förändrande språken finna något ännu kvarstående minne därom; och särskildt det här omtalade förhållandet är utan hvarje beviskraft. Fastmer äro alla dessa namn att räkna som uppkomna genom efterbildningar af barnens första stammande försök att bilda ord. Läpp-ljud och tand-ljud äro för barnet de lättaste att uttala; gom-ljuden *k* och *g*, äfvensom *r*, spela af motsatt grund ingen roll i de första faders- och moders-namnen. Särskildt afböjas alla förhastade slutföljder af ofvan omnämndt slag därigenom, att de anförda stafvelserna ofta fördela sig alldeles omvändt på de två ifrågavarande begreppen. Araukaniskan, ett sydamerikanskt tungomål, gifver åt *pappai* betydelse »mamma»; georgiskan och iberiskan, två språk som talas i Kaukasus, låta *mamma* betyda »pappa». Modersbröstets namn, i latinet *mamma*, i en-

gelskan *pap*, kunna förtälja samma historia. Man jämföre äfven de franska *mamelle* och *papille*.

Fastän orden *pappa* och *mamma* formelt tillhöra ett äldre språkbildningsskede än *fader* och *moder*, äro de emellertid hos oss ej gamla. Detta röjer sig redan däri, att de egentligen hafva sitt hem i de mera bildade samhällsklasserna, från hvilka de först på senaste tider i vissa trakter af vårt land börjat sprida sig också till folket. Orden hafva väl närmast inkommit genom franskt inflytande under de sista århundradena, och hafva naturligtvis haft ett godt stöd i sin barnsliga form. Föräldrarne hafva fröjdat sig att höra sina barn, liksom af medfödd natur, tala det förnäma franska språket.

I Danmark återspegla sig de olika samhällslagrens kulturförhållanden på ett ganska karakteristiskt sätt i motsvarande benämningar. Det egentliga folket säger där *Fader* och *Moder*, den fina verlden *Papa*, *Mama* (dock ej så allmänt som hos oss), handtverksklassen och småborgarne däremot *Fatter*, *Mutter*. Man ser i de sistnämnda orden ett uttryck för det starka tyska inflytande, som påverkat den danska stadsbefolkningen.

I likhet med många andra herrskapsord är ordet *pappa* just i denna egenskap uteslutet från det allra högsta språket. Det vågar sig icke upp på talarestolen och har aldrig ljudit från koturnen. Dock har samma ord med något ändrad form och betydelse kommit sig ganska högt upp i verlden: det har blifvit till *påfve*. I stället för *påfve* säger man ju också »den helige *fadren*». Ursprungligen begagnades det grekiskt-latinska *papa* som vördnadsfullt tilltalsord till alla andliga; så användes äfven *pater* i betydelsen *munk*, och orden *abbé*, *abbot* äro bildade af det nyss omtalade semitiska *ab* »fader». Efter hand inskränktes emellertid *papa*, *Papst*, *påfve* till betecknande af den högsta kyrkliga myndigheten i den västerländska kyrkan, medan samma ord i Tyskland under formen *Pfaffe*, i Ryssland under formen *pop* nöjde sig med en anspråkslösare rang.

I Grekland skiljer man mellan *pápas* »påfve» och *papás* »prest». Skånska folkspråket har af samma stam med mycket fördunklad betydelse ordet *pebling* »pojkbyting», som äfven fins i danskan. Ursprungligen hette det *päpling* och betydde »skolgosse», egentligen »liten prest». Ordet liksom målar för oss en tafla ur forna tidens skollif, då den som egnade sig åt boken ansågs vara förutbestämd att blifva prest.

Sådana ord som *patricier, patronus, patron* visa en annan utveckling af fadersnamnet. Från betydelsen »beskyddare» har *patron* i franskan öfvergått till betydelsen »förebild», »mönster», och uttalas af engelsmännen i denna mening *pattern*.

Ordet *fadder* är också en härledd form af *fader*, och hette noggrannare *gud-fader, gufar*. Anmärkningsvärdt är blott att *fadder* icke har något feminint »*modder*» vid sidan, utan säges också om kvinliga dopvittnen. Ännu längre gå tyskarne, som använda sitt af *pater* härledda *Pathe* ej blott om faddrarne, manliga och kvinliga, utan äfven om gudsonen och guddottren. Fransmännen skilja mellan *parrain* och *marraine*, hvilka afse förhållandet till barnet, och *compère* och *commère*, som afse förhållandet mellan faddrarne inbördes. Af det sista ordet hafva de bildat *commérage* med den nedsättande betydelsen »skvaller, värdelöst prat», alldeles som det engelska *gossip* uppkommit af ett äldre *god-sib* »gud-skyldskap», »fadderförhållande» eller, som våra egna förfäder sade, »*gudsivalag*». En synnerligen lyckligt bildad parallel till *commérage* och *gossip* har svenskan i det provinsiella *faddersladder*. Den »skyldskap i Gud», som enligt katolicismens uppfattning eger rum mellan medfaddrar, alstrade en förtrolighet hvarom äfven ordet *fadderkyss* hos oss innehåller ett minne, och som lätteligen fick en alt för skvallrande karaktär. Däraf de omtalade uttrycken.

Som prof på huru modersnamnet vidgat sin användning utanför den egentliga sferen kunna vi utom *matrona*, som ännu står grundbetydelsen temligen nära, minnas orden *matris* »gjut-

form» och skruf-*mutter*. Det sista ordet är naturligtvis egentligen tyskt.

Pärlemor, som, kanske derför att man i ordet trott sig hafva en främling från Italien, ej sällan både uttalas och skrifves *pärlemo*, betecknar egentligen den mussla, som i sig innehåller en pärla, altså »pärlans moder». Ordet heter också hos tyskarne *Perlenmutter*, hos fransmännen *mère perle*, hos engelsmännen *mother of pearl*. Frese sjunger (1728) om »pärlan i sin pärlemo.»

Anmärkningsvärd är motsatsen mellan *fäderneslang, patrie* å ena sidan och *modersmål, langue maternelle* å den andra. I det senare uttrycket egnar språket en välförtjent hyllning åt modren, som säkert öfveralt är den första och bästa språkläraren. I andra fall röjer dock språket onekligen en viss böjelse att förbise modren. Vi tala t. ex. blott om *förfäder* och kunna ej säga *förmödrar*. Italienare uttrycka »föräldrar» med *padri*, pluralis af *padre* »fader». Benämningen *fadder* använd om kvinnor hafva vi nyss omtalat. Ordet *parricida*, af *patri-cida*, borde betyda »fadermördare», men säges äfven om »modermördare» och till och med om »barnamördare». På samma sätt i åtskilliga andra fall.

Beträffande det nämnda ordet *fadermördare* är det kändt, att det också har den underliga betydelsen »löskrage». Äfven i Danmark och Tyskland, åtminstone Nordtyskland, finnes samma uttryck. Till förklaring däraf berättar man att en från utlandet återvändande ung elegant skulle vid hemkomsthelsningen med sin öfverdrifvet höga löskrage hafva stuckit ut sin faders öga och derigenom vållat hans död. Ovisst är dock, om ej denna historia är efteråt uppspunnen. Fattligare är engelsmännens motsvarande *lady-killer* »kvinno-mördare». De spetsade kragarnes tjuskraft anses tydligen innebära faror för de svaga kvinnornas hjärtefrid, ja till och med för deras lif.

Broder, Syster.

Också två från vår språkätts urhem stammande ord, hvilka genom förmedling af de latinska *frater*, *soror* (äldre *sosor*) äro

identiska t. ex. med de franska *frère*, *sœur*. I italienskan heta de motsvarande orden *frate* och *suora*, men dessa uttryck användas endast om bröder och systrar i en andlig orden, och betyda följaktligen »munk» och »nunna». *Frate* förkortas i denna mening framför ett personnamn gärna till *frà*. *Frà Diavolo* »brodren Djäfvul» var det genom Auber's opera bekanta tillnamnet på en neapolitansk röfvarhöfding, som ursprungligen varit munk under det mindre illaklingande namnet »brodren Engel» *Frà Angelo*, och som i slutet af förra århundradet till och med spelade en politisk roll i sin hembygd, till dess han år 1806 fick det föga romantiska slutet att blifva hängd. — Det engelska *friar* »munk» är lånadt från det franska *frère*, tidigare skrifvet *freire*; det är sålunda alldeles samma ord som italienarnes likbetydande *frà*.

»Broder» och »syster» i ordens ursprungliga mening uttryckas af italienarne med *fratello* och *sorella*, hvilka ord endast genom en smeksam ändelse skilja sig från de äldre benämningarna. Egentligen och ursprungligen hafva de betydt »lille käre bror», »lilla snälla syster». Hvad grammatiken helt torrt kallar en ordbildningsstafvelse, innehåller altså en liten vänligt leende italiensk familjeidyll.

Liksom italienskan, sedan den börjat använda ordens ursprungliga form i figurlig mening, nödgats bilda en ny form för att uttrycka de egentliga begreppen, har i engelskan den äldre pluralformen *brethren* nu blott en härledd användning — t. ex. i kyrkospråkets *dear brethren* — under det »bröder» i naturlig mening uttryckes med nybildningen *brothers*.

Äfven svenskan gör någon skillnad mellan den äldre formen *broder* och den yngre sammandragna *bror*. Den förra har liksom en ädlare klang: *broderskap* är något högre än *brorskap*.

Om användningen af de svenska orden *broder* och *syster* utanför ordens naturliga sfer kunde visserligen mycket sägas, t. ex. om sammanhanget mellan forntidens sed att knyta fostbrödralag i hvarandras blod och nutidens att »dricka brorskål» i drufvans. Vi nöja oss med att påpeka det kulturhistoriskt be-

tecknande, som ligger i det språkliga förhållandet att vårt lexikon upptager sammansättningarna *dryckes-broder* och *kaffe-syster*, men ej omvändt *dryckes-syster*, *kaffe-broder*. Äfven *kaffe-moster* är i så måtto ett betecknande ord, som det intygar att smaken för kaffe är mest framträdande vid en något framskriden kvinlig ålder. Öfver ordet *skvaller-syster* kasta vi en slöja.

Vår konungs vackra valspråk lyder: *brödrafolkens väl*. Kanske hade formen *broderfolkens* här varit riktigare. Icke som om ej ordet *brödrafolk* skulle vara god svenska. Det finnes t. ex. i Tegnér's »Svea», der det just om Nordens folk heter:

Se, upp till statens nya tempel tåga
ej skilda flockar, men ett brödrafolk.

En mera granntyckt språkkänsla torde dock göra skillnad mellan de båda formerna: *brödrafolk* är »ett folk, hvars medlemmar sinsemellan äro som bröder», *un peuple de frères;* däremot är *broderfolk*: »ett folk, hvilket i förhållande till ett annat är som en broder», *un peuple-frère*. »Brödrafolkens väl» skulle altså egentligen betyda »de af bröder bestående folkens väl». Och om än ej detta torde hafva varit valspråkets egentliga syftning, skall dock ingen neka, att det äfven så fattadt ställer en kunglig uppgift.

Son, Dotter.

Äfven dessa ord eller deras nära slägtingar finnas nästan öfveralt der indo-européer lefva. Ryskan har dem t. ex. under formerna *syn* och *dotsch'*; sanskrit, det älsta indiska språket, under formerna *sunu* och *duhitar*. Latinet och de däraf härledda romaniska tungorna hafva emellertid förlorat båda orden och ersätta dem med *filius* och *filia*, hvilka egentligen betyda detsamma som tyskarnes *Säugling*, vårt *di-barn*. Orden kunna till och med sannolikt hänföras just till stammen *dia*. Öfvergången mellan vårt *d* (älst *dh*) och latinets *f* har förmedlats genom det engelska läspade *th*-ljudet och beror på samma förhållanden som göra att ryssarne uttala namnet *Theodor* som *Feodor*.

Af det franska *fils* kommer det i Englands normandiska slägter mötande *Fitz*, särskildt brukadt om »bastarder» (afkomlingar på sidolinien) af furstliga personer: *Fitz-James*, *Fitzroy*, *Fitzclarence* o. s. v. Skottarnes ord för son är *Mac*, äfven välbekant genom många namn: *Mac Adam*, uppfinnaren af de »makadamiserade» landsvägarne, *Macbeth*, *Macaulay*, *Mac Mahon*. Den sistnämndes slägt utvandrade under Stuartarne från sitt hemland, men bibehåller ännu sitt gaeliska namn.

Ungrarne bilda ofta sina familjenamn med ändelsen *-fi*, som också betyder »son». Välbekant är t. ex. namnet på Ungerns störste skald *Petöfi*. Detta *fi* har intet att göra med det franska *fils*, men har däremot en ej så lätt igenkänd slägting i vårt eget språk, fastän detta annars lika litet som franskan är beslägtadt med ungerskan. Ungerskan är ej ett indo-europeiskt språk utan ett ural-altaiskt: det sammanhänger med turkiskan, finskan och deras slägtingar. Men det är just genom ett lån från finskan — ett af de ytterst få vi gjort — som vi i detta fall kunna jämföra ett svenskt ord med ett ungerskt. Ordet *pojke* visar både genom sitt tonfall och genom sitt *p* att det ej är inhemskt i svenskan; intet ursprungligen svenskt ord börjar med *p* (prepositionen *på* är förkortning af *uppå*). I finskan betyder *poika* »son», t. ex. *Jumalan poika* «Guds son»; med en vidsträktare användning än vi kunna göra af ordet *son* eller *pojke* säger man till och med *kanan-poika* »hönans son», för »kyckling», *kissan-poika* för »kattunge». I språk hvilka stå finskan nära har man de former som förmedla det finska ordet med det ungerska. Det heter i estniskan *poeg* (hvaraf *Kalevi-poeg*, hjälten i esternas liknämnda nationaldikt), i syrjäniskan *pi*. Växlingen mellan finskt *p* och ungerskt *f* inträder lika regelbundet som mellan romaniskt *p* och germaniskt *f*: vi hafva sett *fader* motsvara *pater*, likaså är *pied* vårt *fot*, *port* »hamn» vårt *fjord*, *plusieurs* slägt med *flera*, *pré-* slägt med *före-* o. s. v.

Nutidens greker bilda sina slägtnamn ej sällan med ändelsen *-pulos*. Deras *Nikolo-pulos* motsvarar helt och hållet vårt *Nilsson*. Ursprungligen betydde detta *pulos* i fristående form »unge», men nyttjades från gammalt specielt om hästens afkomma. Det intygar altså genom sin motsvarighet mot vårt *föl*, *fåle* på nytt fastheten af den just omtalade ljudlagen. I nygrekiskan har ordet, efterhängdt som ändelse, en vidsträktare användning. Det nyttjas ej blott i personnamn med betydelsen »son». Hvad finnarne kalla *kanan-poika* heter hos grekerna på fullkomligt analogt sätt *ornithó-pulon*. Gå vi utanför grekiskans område, återfinna vi samma ord i det franska *poule* »höna», som naturligtvis ej medelbart hör hit utan först genom förmedling af det latinska *pullus* »unge», ett ord som äfven specielt användes om kycklingar. När man hos oss som smeknamn säger *»min pulla»* är detta en bekvämt gjord försvenskning af fransmännens på samma sätt sagda *ma poule* och betyder, hvad man ej alltid torde tänka på, »min höna». Den öfvergång från djurens verld till människornas, hvilken möter i grekiskans personnamn på *-pulos*, är altså ej utan motbild på närmare håll. Det franska *poulain* »fåle», vid sidan af *poule* »höna», visar derjämte huru det indo-europeiska stamordets speciellare användning ännu i våra dagar fortlefver.

För öfrigt är roten i alla dessa ord densamma som i romarnes *puer* »gosse», som ju omvändt inskränkt sin betydelse till människans afkomlingar.

Ordet *barn* är uppenbarligen härledt af samma stam som *börd*, väl-*boren*, det tyska *gebären* »föda» o. s. v., och stammen är naturligtvis vårt vanliga *bära*, användt i en mera speciell betydelse.

Det franska *enfant*, i latinet *infans*, utmärker egentligen »en som ännu icke kan tala», af en stam *fa* »tala», »berätta», hvilken återfinnes i *fama* »rykte», *fabel* »berättelse» m. fl. ord. Numera har stambetydelsen blifvit lika bortglömd i *enfant* som i *fils*.

I Spanien har *infant* kommit att särskildt betyda »furstebarn», och är nu en titel motsvarande vårt »prins».

Ordet *infanteri* visar en annan betydelseutveckling. Detta ord, liksom *kavalleri* och många andra militär-termer, har (naturligtvis genom flera mellanhänder) invandrat till vårt land från Italien, hvars krigskonst på 1500-talet var mönstret för öfriga europeiska staters. Ordet *infante* hade på denna tid i Italien kommit att betyda »buss», »knekt», liksom ju äfven vi tala om Karl XII:s »gossar», och liksom medeltidens *knape* endast är en biform till det tyska *Knabe*. Samma ord finnes äfven i italienskan stympadt till *fante*, hvarmed kan jämföras det franska *fantassin* »infanterist». Äfven vår och norrmännens *fante* har från samma italienska utgångspunkt genom många öden som »landstrykare» hunnit upp till vår nord. Tyska folkspråket känner ordet *Fante* med samma nedsättande betydelse, vi gifva däråt. I vårt svenska fornspråk användes det mest om »tjenare som åtfölja sin husbonde på härnadståg». Det föraktfulla bibegrepp ordet fått har äfven sin motbild i den betydelse det nyssnämnda tyska *Knabe* antagit i engelskan: *knave* är där numera »skurk», liksom äfven det tyska *Bube* »gosse» hos oss blifvit till *bof*. Språket brännmärker på detta sätt ofta oskyldiga ord. Det vida svalg, som skiljer den spanske prinsen af blodet från trashanken på en skandinavisk landsväg, är ej större än att språket uppfört bryggor öfver många annat lika stort.

Andra slägtskapsord.

I det hela måste en svensk vidgå, att hans språk, jemfördt med många andra folks, är illa lottadt med afseende på uttryck för slägtförhållanden. Man kan säga om svenskan, att den här är behäftad med det slags blindhet, som »ej ser skogen för bara träd» — den förmår uppfatta och nämna det enskilda, men visar

sig ofta vara ur stånd att sammanfatta detta enskilda till ett allmännare begrepp.

Vi hafva som följd häraf på detta område gjort icke få lån från andra folk. Införandet af sådana uttryck som *onkel*, *tant*, *nevö*, *nièce* kan ej sägas hafva sin grund i den böjelse för »utländsk flärd», hvilken påstås vara ett af våra nationella lyten. Vårt språk saknar motsvarande inhemska uttryck. *Onkel* sammanfattar i sig både *farbroder* och *morbroder*, och mången gång, t. ex. vid öfversättningar från främmande språk, möter det svårighet att specificera uttrycket till ettdera. I alla händelser angifva de nämnda svenska orden synbarligen båda samma grad af slägtskap och denna slägtskapsgrad borde ega sitt namn. På samma sätt med de öfriga anförda orden.

En liknande brist röjer vårt språk däri att det ej, såsom nästan alla andra europeiska språk, förmår sammanfatta det andra uppstigande slägtledets tvänne underordnade fall, *farfader* och *morfader*, i ett ord.

I Baggesens bekanta visa »Da jag var lille» äro raderna

> Jeg spöged i min ömme Moders Arme,
> og sad til Hedst paa bedste Faders Knæe

af Kellgren utgifna med

> På bästa faders knä att rida ranka,
> sen slumra sött på bästa moders arm.

För dansk uppfattning kan *bedste Fader* här svårligen vara annat än *Bestefader* »farfar eller morfar», och Kellgren har altså gjort sig skyldig till ett öfversättningsmisstag. Men äfven om han hade rätt förstått den danske skaldens ord, skulle det likväl varit honom omöjligt att öfversätta dem till svenskan. Han kunde ej veta huruvida Baggesens barndomsminnen hänförde sig till hans farfar eller till hans morfar.

Vårt Nya Testamente har ett ställe, som af samma grund till sin öfversättning är tvifvelaktigt. Det talas där i de första verserna af andra brefvet till Timotheus om dennes *mámmē*.

Vi hafva redan omnämnt detta kosmopolitiska, ursprungligen af barnjollret skapade ord i dess användning om modren, modersbröstet och fadren. På andra håll har det specialicerat sig till ännu andra betydelser: i Bodo-språket har det under formen *māmā* blifvit gifvet som ett namn åt morbrodren, i tyskan har det under formen ***Muhme*** kommit att beteckna dels moster och faster, dels äfven amma. I grekiskan äro *mámmē* och *páppos* namn på far- och morföräldrarne. Om »kärt barn har många namn» så kunna omvändt mångahanda ting, som för barnet äro kära, i dess mun hafva blott ett och samma namn. — Skola vi nu på det sagda stället hos Paulus öfversätta *mámmē* med »farmoder» eller »mormoder»? Grekiskan lämnar frågan oafgjord. Vår gamla kyrkobibel tolkar ordet såsom syftande på Timothei mormoder; nyare öfversättningar finna (i ApG. 16:1) skäl att här låta det vara tal om hans farmoder. Hade vårt språk ett sådant ord som danskarnes *Bestemoder*, tyskarnes *Grossmutter*, fransmännens *grand'mère*, skulle för öfversättaren här ingen svårighet förelegat.

Ännu mera val-kvald blir den, som på svenska måste öfversätta det danska *Oldfader*, det tyska *Urgrossvater*, det franska *bisaïeul*. Och går man ännu ett steg tillbaka, till hvad danskarne nämna *Tipoldefar*, romarne *abavus*, blir det redan ett litet problem att uträkna, hur många svenska ord i detta sammanfattas. Romarne egde emellertid uttryck för ännu två högre led, *atavus* och *tritavus*, hvilket sista trestafviga ord befinnes hafva en så vid betydelse, att den i svenskan fullständigt uttömmes endast genom uppräknandet af 32 olika ord, bekvämast sammanfattade i följande skema:

far- } fars } far- } fars } far- }
mor- } mors } mor- } mors } mor- } far.

Och mellan alla dessa 32 möjligheter har man i hvarje fall att tänka sig en enda bestämd. Vid öfversättning kunna vi dock i dessa senare fall hjälpa oss med omskrifningarna »stamfader i 3:dje, 4:de, 5:te, 6:te led».

Hvarken för de uppstigande eller de nedstigande slägtleden hafva vi emellertid aktat nödigt att utifrån låna någon beteckning. Deremot hafva vi gjort detta i ett fall, där vi onekligen kunnat hjelpa oss med ett inhemskt uttryck, nämligen i fråga om *syskonbarn*-förhållandet, hvilket vi hällre uttrycka med det franska ordet *kusin.* I danskan har man från tyskarne lånat namnet på en manligt syskonbarn, *Fætter*, men af fransmännen namnet på ett kvinligt, *cousine; Fætterske* finnes dock äfven.

Kusin förekommer tidigare under formen *cosrin*, och detta är sammandraget af *consobrinus*, som egentligen blott nyttjas om barn af *systrar;* ordets mellersta del (*-sobr-*, tidigare *-sosr-*) innehåller nämligen *systerns* namn.

Svenskan egde fordom ett mot detta *consobrinus* fullkomligen svarande ord, hvilket emellertid, liksom det latinska uttrycket, i senare tider ändrat betydelse. *Sysslingar* voro egentligen *systerlingar* »barn af systrar», liksom *bryllingar* voro *bröderlingar* »barn af bröder»; om »barn af broder och syster» sade man *syskonbarn.* I senare tider har man fyllt vårt språks saknad af gängse uttryck för de slägtled som ligga bortom kusingraden genom att låta *syssling,* liksom det motsvarande latinska *sobrinus,* betyda »nästsyskonbarn», och genom att såsom *bryllingar* nämna barnen af dessa. Efter samma analogi har sedan ytterligare bildats det ännu halft skämtsamma *pyssling*, ett ord, som en engelsman skulle återgifva med *fourth cousin* »fjärde kusin». Såsom det sista uttrycket visar, är engelskan i stånd att på enkelt sätt fortsätta en dylik slägtskapsräkning hur långt som hälst. I folkspråket bildar svenskan på liknande vis *tvåmänning* »kusin», *tremänning* »syssling»; det senare ordet förekommer i skrift redan under medeltiden. Vi påpeka det egendomliga, men lätt förklarliga förhållandet, att dessa svenska namn alltid äro en siffra efter de motsvarande engelska.

Intressant är att iakttaga det inflytande, som barnkammaren och dess småfolk utöfvat på slägtskapsorden. Vi hafva redan

påpekat ett- och tvååringarnes förtjänster om skapandet af orden *mamma, pappa,* och antydt sannolikheten af att sådana smeksamma ord som italienarnes *sorella, fratello* uppkommit i barnens krets. I det franska *belle-sœur* och det därefter bildade holländska *schoon-zuster* »svägerska» har man svårt att ej också se en liten barnkammarscen framstäld för sina ögon. Ordet liksom upprullar den själf:

Familjens fullvuxne son har flugit ut ur boet, han har sett sig om i verlden, har funnit en egen verksamhetskrets och funnit en brud. Med henne vid handen återvänder han nu till det gamla föräldrahemmet. Små-syskonen se med undran på den främmande kvinnan. Af föräldrar och andra få de höra att hon nu är deras syster. Men inte är hon någon af de där gamla vanliga systrarne, som man icke just bryr sig om att titta på, hur bra man än tycker om dem. Nej, den här är något helt annat. Se bara, hur vacker och snäll hon ser ut — *la belle sœur!*

Denna ursprungligen barnsliga användning af *beau, belle* i slägtskapsnamn har i franskan utvidgat sig därhän, att man med de sagda orden bildar namn på alla slägtingar, hvilka liksom utifrån äro inkomna i familjen. Härigenom har det egendomliga förhållandet uppstått, att fransmännen sakna skilda uttryck att utmärka så olika ting som *styffar* och *svärfar, styfmor* och *svärmor;* båda innefattas i *beau-père, belle-mère.*

Äfven *grand-père* och de därmed i franskan och andra språk likbildade beteckningarna för farfar och morfar stamma otvetydigt från barnkammar-språket. Likså äfven ungerskans snarlika namn på farbror och faster: *nagy-bátja* »stor-broder», *nagy-néne* »stor-syster». På nästan motsatt, men ej mindre barnsligt sätt är *onkeln* genom sitt namn ursprungligen betecknad som *le petit grand-père.* Ordet *onkel* är nämligen en sammankrympt form af det latinska *avunculus,* hvilket ursprungligen är en diminutivbildning af *avus* »farfar och morfar».

Detta sista ord har redan mött oss i sammansättningarna *atavus*, *abavus*, *tritavus*.

Äfven den snälla *tanten*, som de små så mycket hålla af och som i sorg och i lek så gärna är med dem, bär i det sätt på hvilket vi nämna henne spåren af att hennes namn spelat en roll i barnens ogrammatiska joller. Hon hette i Frankrikes äldre språk *ante*, och detta namn hafva de mera sediga engelska barnen låtit henne behålla, fastän de med sitt folks egendomliga stafsätt skrifva *aunt*. De franska småttingarne, hvilkas föredöme hos oss vunnit efterföljd, hafva däremot utstyrt hennes namn med ett i filologernas ögon fullkomligen olagligt, begynnande *t*. Ordets älsta latinska form var *ámita*.

Hos fransmännen nyttjas *tante*, hos engelsmännen *uncle* som en skämtsam beteckning af »pantlånekontoret». Dessa uttryck hafva, som det synes, sin upprinnelse i den pantsättandes förskönande tal för sina vänner om försträckningar eller gåfvor, dem han fått af en viss hemlighetsfull slägting. — I svenskan spelar ordet *moder* en liknande enfemistisk roll, då man ber »för sin sjuka mor».

Om vi från *onkel* och *tante* vända oss till *nevö* och *nièce*, så är det blott för att om dessa ord anmärka, hvad vi redan förut rörande ett par andra slägtskapsord haft anledning omtala: att de under tidernas gång ändrat mening. Den äldre betydelsen af romarnes *nepos* och *neptis* afsåg ättlingar i rätt nedstigande led, barnbarn. Fransmännen kunna än i dag nyttja pluralen *neveux* för att uttrycka »efterkommande», under det att singularen endast användes om bror- och systersöner.

Ordet *nepotism* är bildadt af *nepos* liksom *atavism* af *atavus*. Men fastän *nepos* och *atavus* stå emot hvarandra såsom afseende, det förra ett nedstigande, det senare ett uppstigande slägtled, och fastän båda bildas med samma ändelse, äro de dock als icke på något sätt i betydelsen parallella och vittna så om språkbildningens nyckfullhet. *Nepotism* betyder,

som bekant, ett partiskt framdragande och gynnande af ens egna slägtingar, och stammar från renässanstidens moraliskt sjunkna påfvestyrelse. *Atavism* är det bekväma namn, med hvilket naturforskarne utmärka den ofta iakttagna företeelsen att slägttyper återkomma med öfverhoppande af mellanliggande slägtled, så att t. ex. en person i det hela eller i ett visst hänseende liknar sin farfar eller farfarsfar, men icke sin fader.

Många slägtskapsord återstå ännu, hvilka nog kunde locka till behandling. Vi medtaga dock blott ännu ett, som är anmärkningsvärdt, emedan det är gemensamt för franskan och svenskan, ehuru det i de två språken vid första påseendet har mycket olika betydelser. Det franska *bru* »sonhustru» är ett lån från någon germaniskt munart och samma ord som vårt *brud*. Att ordens betydelser ega någon beröringspunkt med hvarandra, intygas däraf att i grekiskan ordet *nýmphē*, för oss mest kändt i sin mytologiska och poetiska användning, dessutom i sig förenar betydelserna af *bru* och *brud*. Öfvergången förmedlas, om vi ställa oss på svärföräldrarnes ståndpunkt och fatta ordet *brud* i dess tyska mening, såsom omslutande äfven fästmön och den nygifta makan. Husets unga »brud» än för de gamle »*la bru*». I Normandie betyder ännu *bru* »brud».

Man och **hustru.**

Någon skulle kunna falla på idéen att ur språken vilja bevisa, att olika folk hyste olika åsigter om naturenligheten och lämpligheten af äktenskaps ingående. Det folk, som låter ordet *man* jämte sin ursprungliga betydelse äfven utan något tillägg beteckna »gift man», synes ju mena att det så godt som ingår i begreppet »man» att hafva en hustru. Efter vårt språks uppfattning bör altså en man principielt vara gift. Kvinnan har däremot i detta hänseende mera sin frihet; ordet *kvinna* har i svenskan vid sidan af sig ett eget speciellare *hustru*. Omvändt mot oss ega fransmännen i *femme* ett gemensamt uttryck för

»kvinna» och »gift qvinna», under det att den äkta mannen, *le mari*, är genom ett särskildt ord utsöndrad från mannen i ordets allmänna mening, *l'homme*. Engelsmännen hafva inom båda könen dubbla uttryck: *man* och *husband*, *woman* och *wife;* under det åter tyskarne på båda hållen nöja sig med enkla uttryck: *Mann* och *Weib*. Dessa två sista folk borde altså hysa alldeles motsatta åsigter om äktenskapets naturenlighet. — Vi anföra detta, ej för att i ringaste mån kräfva godkännande för dylika slutsatser, utan endast för att påpeka en mera sällsam än betecknande olikhet mellan de fyra språken.

En lärd man, vid namn Muller, har en gång skrifvit en bok för att bevisa att »kvinnan är icke en menniska», eller som den latinska titeln låter *Mulier non homo*. Boken är mest berömd för ett tryckfel på titelbladet. Författarns illpariga hustru spelade nämligen sin man det sprattet att i stället för *mulier* där insmuggla ordet *Muller*. Hvilka argument den kvinnofiendtliga författaren anfört till stöd för sin sats, är oss obekant. Ett af filologisk natur som han *kunde* hafva användt, är att i många språk mannens, men ingenstädes kvinnans namn sammanfaller med det ord som betyder »människa». Så är i franskan *homme* både man och människa, under det att däremot *femme*, kvinna, står utom hvarje sammanhang med alt hvad människa heter. I svenskan kan man af förhållandet mellan de tre orden *man*, *kvinna*, *människa* draga samma slutsats. Själfva ordet *man* betydde fordom hos oss, liksom ännu i engelskan, äfven allmänt »människa». När vi använda det i pronominal mening — t. ex. då vi säga: »när man är en 16-årig flicka, ser man lifvet i rosenrödt»; »mer än förr brukas det nu att man själf ammar sina barn» — är det tydligt att *man* ej är — en man. Äfven i franskan är *on* endast en afvikande form af *homme*, hvars *h* numera ju är en för örat obefintlig, blott ortografisk grannlåt.

Homme och *gubbe* — orden äro ganska olika både till form och betydelse, men äro dock ursprungligen identiska. Det svenska ordet hette förut *gumbe* och ännu tidigare *gume, gumme,* hvilken form ännu kvarstår i sammansättningen *brudgumme.* Äfven den kvinliga motsvarigheten till *gubbe* kvarhåller ännu sitt *m*-ljud: *gumma.* På de estländska öarne har man dock, mera konsekvent, *gubba* som femininum till *gubbe.* Olikheten mellan vårt *gubbe* och fransmännens *homme* ligger således egentligen i ordens begynnelsekonsonant, men denna olikhet beror på den allmänna regeln, att ett latinskt-franskt *h* i svenskan motsvaras af *g*: så t. ex. då det hos oss heter *(i) går,* hos fransmännen *hier. Gubbe* sades också från början ej speciellt om en gammal man. Annars skulle tydligen sammansättningen *brud-gumme* kunna gifva anledning till alt för melankoliska betraktelser.

Ett annat ord, som på omvänd väg från betydelsen »gammal man» utvecklats till en allmän beteckning för »man», är *karl.* Det är samma ord som nu öfver hela Europa är vanligt som personnamn, och som efter mönstret af det latinska *Carolus* utan rimligt skäl ofta hos oss skrifves med *C.* För sin stora spridning som personnamn, äfven hos oss, har ordet ursprungligen att tacka kejsar Karl den stores vida herskarerykte. Slavernas uttryck för »konung», i ryskan *karól',* i polskan *krol,* anses också vanligen stamma från den berömde frankiske konungens namn, liksom vårt *kejsare,* ryssarnes *tsar* äro motsvarande ombildningar af det romerska personnamnet *Cæsar.* Har altså ordet *karl* i öster som solen gått upp till glans och ära, så har det däremot i vester sjunkit ned bland föraktets skuggor. Det engelska *churl* är samma ord, men har fått betydelsen »tölp». Vårt svenska *karl* står i rang ansenligt öfver det engelska ordet, man har icke häller hos oss en rätt ädel klang.

Det behöfver ej sägas, att det engelska *husband* »make» är det svenska *husbonde;* endast kan möjligen påpekas att det

bibegrepp af styrande makt, som ligger i det svenska ordet och däråt gifver en något hård klang, ej på samma sätt ingår i det engelska. Englands regerande drottning kan utan att nedsätta sin värdighet tala om *the prince-consort* såsom sin *husband*. Sista delen i ordet, vårt *bonde*, betyder ju ursprungligen endast *boende*. Under medeltiden nyttjades också hos oss orden *bonde*, *husbonde* i betydelsen af det engelska *husband*.

Om altså en engelsk furste i vissa förhållanden måste nöja sig med titeln *bonde*, så är också den engelska drottningstiteln anspråkslös nog, så vidt man ej räknar det för en kvinnas högsta hederstitel att vara — kvinna. Det engelska *queen* är vårt likljudande ord. Men liksom vi ofvan sett ordet *karl* å ena sidan blifva adladt till en kunglig titel, å andra sidan neddragas i pöbelregionerna, så står äfven vid sidan af det stolta och vackra engelska *queen* ett annat engelskt ord, hvilket i uttalet als icke, i skrift blott genom en bokstaf skiljer sig därifrån, men till betydelsen så långt som möjligt. Ordet *quean* har i engelskan haft samma öde, som hos oss drabbat det i Danmark ännu hedervärda *Kone*, ett ord, som ursprungligen endast är en biform till *kvinna* och på 1600-talet äfven hos oss var fläcklöst.

Det bästa, som kan sägas om härledningen af *hustru* ur *hus-tro*, är — till heder för de svenska hemmen — att den förtjente att vara sann. Emellertid är otvifvelaktigt *hustru* blott en förändrad form af *husfru*, hvars *f* genom ordens sammanväxning i uttalet drogs öfver till första stafvelsen: (*husf-ru*), och sedan af bekvämlighetsskäl blef till *t*. I engelskan blir *housewife* genom samma dragning af *w* till första stafvelsen stundom i uttalet till *hözzif*; på samma gång ändrar det betydelsen från »husmoder, hushållerska» till — »syväska». Betydelseutvecklingen har sin fullständiga motbild hos oss, då ordet *hustru* flerestädes nyttjas som skämtsam beteckning på en »necessär».

De båda sista uttrycken är i sitt slag intressanta. De äro tydligen framvuxna ur en ungkarls resignerade lefnadsfilosofi

och vittna om huru han med skämt söker slå bort känslan af den enslighet och öfvergifvenhet, i hvilken han lefver. Orden äro skapade i någon melankolisk stund, då knappen lossnat i hans rock, och han för att åter få den fastsydd måst lita till det torftiga hustrusurrogat han kunnat ega i sin synecessär.

I äldre skandinaviska och tyska skrifter, ja till och med stundom ännu i gammaldags stil, ser man hustrun nämnd med uttrycket ***husäran***, ***die Hausehre***. Uttrycket är bibliskt; det stammar från psalmen 68:13, men hvilar tyvärr liksom ***hustron*** på ett filologiskt misstag. Det hebreiska ***newát bájit*** betyder rätteligen blott »husets bebyggarinna»; en tillfällig likhet med ett annat uttryck ***nawát bájit***, har vållat öfversättningsfelet.

Språket har, som vi se, understundom sagt kvinnan vackra ting, mot hvilka språkforskaren som vetenskapsman, om ock ej som man, måste inlägga sin gensaga. Dock kan språket äfven på allvar säga henne artigheter. Finskan är ett ärligt språk, och då det nämner »hustru» med ordet ***vaimo***, som egentligen betyder »hjärta», är detta fullt uppriktigt menadt. Ordet har förut varit ett smeknamn vid tilltal: »mitt hjärtekorn» (***corculum***, i romarnes språk) innan det fick den allmänna betydelsen »hustru».

Rätt vackert är också polackarnes uttryck för kvinna: ***bialoglowa*** »ljushufvudet». Märkvärdigt nog förekommer samma namn ända långt in i Asien, borta hos Turkestans ösbeger: deras ***ak-baschlik*** betyder egentligen »den hvithufvade» men sedan äfven »kvinna». Enligt Vámbéry afser uttrycket ursprungligen det förhållandet att kvinnornas hy är, af naturen och genom vistelsen inomhus, ljusare än männens *).

---

*) Vi tillfoga en liten etymologisk not med afseende på de anförda främmande orden, hvilka äro mindre främmande än de synas. I *bialoglowa* betyder *bialo* hvit; samma ord ingå något förändradt i namnet på Serbiens hufvudstad *Belgrad*, hvars sista del *grad* är vårt *gård*, fast med betydelsen »stad, borg»: Belgrad altså »Hvitgård» lik som det ryska *Nov-gorod* »*Nygård*». Med det polska *glowa* »hufvud», i ryskan *galavá* (skrifvet *golová*) har man jämfört vårt *kaluf*. De lån vi gjort från ryskan äro få och äfven

Som ett motsvarande, ehuru visserligen, som tillbörligt är, mindre vackert klingande uttryck för »man» må antecknas det rumäniska *berbat*, egentligen »den skäggige». Ordets ursprungliga betydelse är så bortglömd, att det äfven säges om skägglösa män, liksom polackarnes *bialoglowa* nyttjas äfven om mörka kvinnor.

Ordet *vif* har hos oss en viss doft från folkvisans romantiska rymder; det föregås gärna af ordet *vän*, om hvilket detsamma gäller. I vanligt tal brukas det knappast. Däremot är i tyskan det motsvarande *Weib* ett helt hvardagligt uttryck, och likså *wife* i engelskan. Det senare har, som vi redan påmint om, betydelsen »gift kvinna»; »kvinna» i allmänhet heter hos engelsmännen *woman*. Själfva detta *woman* innehåller emellertid i sig ordet *wife*, fastän nu mycket förstucket. Ordet skrefs i äldre tider *wifman*, sedan *wimman*, *wumman*, äfven *wimmon*, *wummon*. Sista delen i ordet är *man* människa, och uttrycket är bildadt som danskarnes *Kvindemenneske*, vårt *kvinnfolk*. — Den besynnerligaste af alla besynnerliga engelska uttalsregler är väl den, som säger att *women*, pluralformen, skall uttalas *wimm'n*, under det singularis *woman* uttalas *wumm'n*. Förklaringen af *i*-ljudet ligger emellertid i ordets härstamning från *wife*. Skälet hvarför uttalet i singularis gått en annan väg än i pluralis, är enligt vår åsigt att söka i den assimilerande inflytelsen från slutstafvelsens vokal, hvilken fordom uttalades fullare än nu. Pluralformens *o* i första stafvelsen är senare tillkommet genom ortografisk likdaning med singularen.

I mohammedanska länder anses det opassande att inför någon främmande tala om sin hustru. Man måste åtminstone

---

detta fall är mycket osannolikt. Visserligen är annars »kalufven» ett område, där svenskar och ryssar haft någon beröring med hvarandra. — *Ak* betyder i turkiskan »hvit», *basch* »hufvud», *-lik* är en ändelse. *Baschlik* »hufvudbonad» är det äfven hos oss bekanta namnet på ett från någon turkisk stam till Europa infördt plagg.

nämna henne med en allmännare omskrifning, såsom »mitt hus», »mitt harem». Det arabiska ordet *harem* har själf den på äkta orientaliskt sätt svartsjukt afvisande betydelsen »det fridlysta»; ordet användes i enlighet med denna grundbetydelse om Mekkas och Medinas heliga platser.

Husbondfolk och tjenare.

Vackra äro de gamla beteckningarna af husbondfolket som *husfader* och *husmoder*. Liksom de motsvarande italienska *padrone* och *padrona* (»husfaderska») tala de om *patri*-arkaliska förhållanden, ej om tjänstehjonstadgar. Ännu äro hos en stor del af vårt folk *far* och *mor* de uttryck, med hvilka äfven tjenarne nämna familjens hufvudpersoner.

I de högre samhällslagren hafva emellertid dessa ord utträngts af tvänne andra, om hvilka vi här skola göra några anmärkningar: de ursprungligen utländska orden *herre* och *fru*.

Båda dessa ord hafva under medeltiden kommit till oss från Tyskland. *Herre*, som i det älsta tyska språket skrifves *hêriro*, betyder egentligen blott »den högre» och är en förhöjd grad af det vanliga tyska *hehr* »hög». Också en motsvarande superlativ form *herosto* med betydelsen af »furste», egentligen »den högste», finnes hos gamla författare.

Det ord, med hvilket flera romaniska folk och efter den normandiska eröfringens tid äfven engelsmännen beteckna *herre* är likaledes en ursprunglig komparativ. Italienarnes *signore*, spanjorernas *señor*, fransmännens trefaldigt gestaltade *seigneur*, *sieur* och *sire*, samt engelsmännens *sir* stamma alla från det latinska *senior* »äldre».

I franskan är *sieur* mest brukligt i sammansättningen *monsieur*. *Sire* har stigit så högt i rang att det endast gör tjänst som konungatitel. *Seigneur* och *monseigneur* hafva likaledes

en förnäm klang. Det senare säges endast till furstliga personer. till marskalkar af Frankrike och till höga prelater; det förra till och med till Gud. Som kyrklig titel har ordet *síra* med engelska religionslärare kommit också till vår nord; ännu i dag är det de isländska presternas vanliga benämning. Till betydelsen motsvarar detta *síra* också alldeles ordet *prest*, som är sammandraget af det grekiska *presbýteros* »äldre».

Liksom i franskan *mon-sieur*, *ma-dame*, *ma-demoiselle*, genom att ofta användas i tilltal, inkräktat på området för de enkla *sieur*, *dame*, *demoiselle*, så hafva äfven i holländskan på samma väg uppstått orden *myn-heer*, *me-vrow*, *me-juffrow*.

Den bestämda formen af ordet *herre* använda vi som beteckning af Gud. När det i vår bibelöfversättning stundom heter: *så säger Herren Herren*, skulle denna repetition af namnet mera väcka vår undran, om vi ej från barndomen blifvit förtrogna därmed. Uttrycket har en historia bakom sig. De hebreiska ord som öfversättas med »Herren Herren» äro *adonáj Jahvé*, hvilka egentligen betyda »herren Jehova». Men då judarne i senare tider tydde förbudet mot missbruket af Guds namn som ett förbud mot bruket, ersatte de, äfven vid bibelläsningen, namnet *Jahvé* med *adonaj* »herre», och hela det omtalade hebreiska uttrycket, som i synnerhet ofta förekommer hos Hezekiel, kom härigenom att i deras mun låta som *adonaj adonaj*. Detta uttal och icke den skrifna texten hafva sedan alla äldre bibelöfversättningar återgifvit. Då man emellertid stundom i våra bibelupplagor ser trykt *HErren HERren*, vill det senare ordet med sina tre stora bokstäfver utmärka sig som öfversättning af det heliga namnet. Det förhållandet att namnet af oss vanligen uttalas *Jehová*, fast det rätteligen heter *Jahvé*, har också sin förklaring däri, att judarne genom att alltid ersätta namnet med ordet »Herre» efterhand alldeles glömde bort det rätta uttalet. Först 1500 år e. Kr. uppträder den felaktiga formen *Jehová*.

Sammansatt med *jung* »ung» ingår ordet *herre* äfven i ordet *junker*, hvilket ursprungligen hette *jung-herr* och är bildadt alldeles som *jung-fru*. Huru märkvärdigt det än kan förefalla oss, har äfven detta *junker* hos ett oss närstående folk blifvit en beteckning för gudomen. Lapparne upptogo ordet i sitt språk under formen *jonkar* och med betydelsen »adelsman», »förnäm person». Särskildt användes det om »landshöfdingen». Däraf bildade lapparne sedan uttrycket »*storjunkare*» som namn på sina gudar, de s. k. seitarne — ett naivt men betecknande uttryck af folkets vördnad för sin landshöfding. Han var i dess ögon blott genom ett ringa steg skild från gudomligheten. Ändelsen *-are*, som vi finna äfven i *kammar-junkare*, visar att man alldeles glömt bort sammanhanget med *herre*; då det tyska *Jäger* motsvarades af ett svenskt *jägare*, tykte man att det tyska *Junker* på svenska borde heta *junkare*. Man liksom anslöt det till ett verbum *junka*. Vi kunna här tala om en hypersvensk analogi-bildning.

Ordet *jung-fru* vittnar om att ordet *fru* ej från början varit inskränkt till att utmärka en *gift* kvinna. *Fru* betydde fordom en kvinna af högre stånd, vare sig gift eller ogift; och samma betydelse kan det ännu i dag sägas hafva i Tyskland, det land hvarifrån vi fått ordet. Dess ursprungliga betydelse är »herrskarinna». Sitt motsvarande maskulinum har det i ett gammalt germaniskt *fraujan* »herre», med hvilket ett för oss nordbor välbekant ord sammanhänger: namnet på årsväxtens herre, guden *Frey*. Det nordiska feminina gudanamnet *Freja* är altså väsentligen samma ord som *fru*. *Husfru*, *hustru* heter också i gamla isländska skrifter *húsfreyja*. Omsatt i svenska ljud kommer gudinnans isländska namn snarast att antaga formen *Fröja*. För oss låter namnet med detta uttal mindre högstämdt än i sin isländska gestalt. Skälet är väl att vi känna det under förra århundradet vanliga uttalet *Fröja* mest genom Bellmans poesi, där kärleksgudinnan icke just alltid är

Venus Urania, och »Fröjas hof» ej särskildt egnadt att utbilda »hus-frejor».

Den användning på det religiösa området som ordet *Freja* under hedna tiden egde, återtog ordet *fru* under katolicismens dagar. Vid sidan af »Vår Herre» ställes då »Vår Fru». Fransmännen kalla på samma sätt *Jungfru Maria* för *Notre-dame*. Liksom man i Paris eger en Notre-dame-kyrka, så har man i Sverge haft och har ännu åtskilliga Vårfru-kyrkor. Vårfrudagen, den 15 augusti, då jungfru Maria enligt den katolska legenden uppfor till himlen, nämnes hos oss af folket ofta *Våfferdagen*, *Vaffer*-dagen och firas (i Västmanland) med *våffel*-ätning. Sin trogna motbild har denna misstydda sammandragning, då *vars* (vårs) *herra trä* (korset) blir till *vaserratre:* som bedyrande interjektion är detta uttryck alldeles likstäldt med *kors!*

Huru mycket lifligare och innerligare medeltidens religiösa intresse samlade sig kring himladrottningen än kring Herren Gud själf, intygas af språket, då det till hennes namn anknyter en hel skara benämningar på naturföremål, men däremot knappast något till Vår Herres. Vi hafva som blomsternamn *Jungfru Marie hand* (Orchis), *Jungfru Marie nycklar* (Primula), *Jungfru Marie barnmössa* (Splachnum) m. fl. *Jungfru Marie nyckelpiga* är ock ett välbekant namn på den lilla röda skalbagge med sju svarta prickar, som spelar en roll i barnens visor. I några fall har otvifvelaktigt den katolska *Frun* eller *Jungfrun* här blott tagit arf efter sin namne, den hedniska *Freja*.

Från *fru* som beteckning af himladrottningen till *frow* i den betydelse, ordet eger i Nord-Englands landsmål, är steget ännu längre än från *queen* till *quean*, om hvilka ord vi förut talat.

Vid sidan af *jungfru* hafva vi med mycket olika betydelse ordet *jumfru:* beteckningen på ett litet mått. Säkert äro dock de båda orden ursprungligen ett, och *jumfrun* har väl först varit namn på ett kärl, som företett någon likhet med den kjortelklädda kvinnofiguren. På denna väg har åtminstone ordet

jungfru fått den betydelse af »gatläggningsstamp», hvilken det eger ej blott hos oss utan ock i Danmark, såsom genom en af H. C. Andersens sagor är allbekant. Där stafvas också båda orden lika: *Jomfru.* Äfven tyskarne kalla en dylik stamp för *Jungfrau*, och fransmännen för *demoiselle.* Med *jumfru* som benämning på ett kärl kan man för öfrigt också jämföra det äfven hos oss använda franska namnet på en stor butelj: *dame-jeanne*, egentligen »fru Johanna» — ett namn som också har intresse genom den märkliga metamorfos det undergått i engelsmännens mun. De förvandla den hedervärda damen till en liten maskulin *demijohn* »half-Johan».

Fröken är lånadt från tyskan och skiljer sig från det bekanta *Fräulein* endast därigenom att *Frau* här antagit den nordtyska förminskande ändelsen *-ken* i stället för den sydtyska *-lein.* Man kan altså öfversätta *fröken* med »en liten Freja». Hvem kan undra på att en så vacker titel sträfvar att uttränga ordet *mamsell*, som ej förmår uppvisa lika högättade språkliga anor? Annars är *mamsell*, eller i ursprungligare form *mademoiselle*, bildadt af *madame* alldeles som *fröken* af *fru*: genom tilläggandet af en diminutivändelse, som här råkat bli längre än själfva stamordet *dam*, af hvilket i *ma-m-sell* endast *m* återstår.

Det egentliga skälet hvarför ordet *fröken* har en viss förnäm karaktär ligger emellertid ej i dess härledning, utan sammanhänger med kulturhistoriska förhållanden som gå tillbaka ända till medeltiden. Orsaken är att söka i vårt svenska riddarväsendes tyska härkomst. Titlarne *herr* och *fru* voro i Tyskland från början riddaren och hans maka förbehållna; inom de adliga familjerna utbildade sig också först titeln *fröken* som benämning på riddarens dotter. Så väl i Tyskland som i Skandinavien har detta senare ord längre än både *herre-* och *fru*-benämningen bibehållit sin gamla förnämliga klang. Ännu på 1600-talet gafs det som titel till furstliga prinsessor; ordet *prinsessa* fans då ännu ej i vårt språk. Själfva drottning Kristina

kallades *Fröken.* Under de två sista århundradena har det inträngande franska elementet i vårt språk mer och mer gjort sig gällande såsom intagande ett högre socialt trappsteg än tyskan: man jämföre de franska orden *lakej, hotell, salong, déjeuner* med de tyska *betjent, värdshus, förmak, frukost.* Men icke få tyska ord i vårt språk vittna ännu att tyskarne under en tidigare period af historien varit för oss det förnäma och belefvade folket, efter hvars mönster de högre klasserna bildat sina seder och sitt tal. Utom själfva orden *förnäm* och *belefvad* kunna vi erinra oss de likaledes från tyskan stammande *artig, höflig* och många andra. Till dessa sluter sig också ordet *fröken,* som bibehållit sin rang trots franskans bemödanden att ersätta det med sitt *mademoiselle, mamsell,* och som nu till och med ses undantränga detta.

Innan vi lemna ordet *fru* och dess stamslägtingar må ännu ordet *fruntimmer* med några ord omtalas. *Timmer,* som hos oss endast är »byggnadsvirke», har i det tyska *Zimmer* utvecklat betydelsen »timrad stuga», »boningsrum». *Frauenzimmer,* efter hvilket vårt *fruntimmer,* tidigare uttaladt *fruentimmer,* är bildadt, betyder egentligen »frustuga». Genom en naturlig betydelse-öfvergång användes ordet icke blott om själfva rummet utan ock om dess samlade invånarinnor. I denna kollektiva mening talar man ännu om »hoffruntimret» såsom sammanfattningen af hofdamerna. Ända in på 1700-talet kunde man säga *fruntimret,* där vi nu måste säga *fruntimren.* Så använder också Holberg ordet, då han talar om »de gamle Dage, da Fruentimmeret drak Koldskaal om Sommeren og spansk Viin om Vinteren». Slutligen har uttrycket kommit att användas om en enda kvinlig individ. Ordet är icke lyckligt bildadt och föga vackert, men kan numera svårligen undvaras såsom den feminina motsvarigheten till *karl.* Vårt *kvinna* har liksom en viss ideal högtidlighet kring sig. Det hör ej till språkets skiljemynt: man vänder det i handen innan man ger

ut det. Ville man försöka bruka det i hvardagslag såsom fullständigt synonymt med *fruntimmer*, skulle sådant ofta förefalla affekteradt. Just tillvaron af det senare ordet är det som verkat att ordet *kvinna* kan ega sin högre adel. — Förr var likväl *fruntimmer* ett mera poetiskt ord än det nu är. Fru Nordenflycht har skrifvit ett poem med titel »Fruentimrets försvar», som af Gyllenborg får det prosaiska berömmet att vara »ett evärdeligt vedermäle af hennes vidsträckta kunskaper». I våra dagar hade det likväl säkert af författarinnan blifvit kalladt »Kvinnans försvar». Anmärkningsvärdt är att Runeberg ännu 1857 skref verser »Till fruntimren» vid en teologie doktors promotion i Helsingfors. En yngre poet skulle svårligen valt en sådan öfverskrift.

Det engelska ordet för »husbonde» är *master*, hvaraf (eller af hvars äldre form *maistre*) titelordet *mister* uppkommit genom det hastigare uttal som titlar framför namn alltid erhålla. Femininum häraf, *mistress*, uttalas ofta framför namn *mississ*. En på barnsligt sätt stympad form af samma ord är flicktiteln *miss*, som ända intill förra århundradet blott sades om småflickor. I franskan hafva de sagda orden sina motsvarigheter i *maître* och *maîtresse*, och alla stamma de ytterst från det latinska *magister*. En engelsk *miss* är altså etymologiskt sedt en »*magisterska*». — Äfven de nordiska språken hafva naturligtvis af samma *magister* bildat sitt *mäster*, som inom handtverksklassen i viss mån ännu kan anses kvarhålla betydelsen »husbonde». Sin forna roll som den högre lärdomens titel har ordet nu hos oss utspelt, sedan det blifvit ersatt af *doktor*. Endast i en sammansättning dröjer den gamla höglärda betydelsen ännu kvar, ehuru starkt reducerad: i ordet *skolmästare*. Att förtälja historien om ordet *magister* vore att skrifva ett vigtigt kapitel ur västerlandets bildningshäfder. Vi våga ej nu inlåta oss härpå.

Från de latinska orden *dominus*, *domina* stamma många romaniska uttryck för herre och fru. Maskulinformen hafva vi i det spanska *don:* Don Quijote, Don Juan, Don Carlos o. s. v.

Liksom det engelska *sir* står det endast framför dopnamn, aldrig framför familjenamn. — Det italienska *domino* är hos oss brukligt i två betydelser: dels som namn på en viss maskeraddrägt, dels som namn på ett sällskapsspel med brickor. Då latinet var kyrkans språk, blef *dominus* en titel särskildt för de andlige; i Holland är vokativformen *domine* ännu presternas benämning. Efterhand sade man i Italien *domino* äfven som beteckning af den mörka kåpa, hvilken de andlige drogo öfver hufvudet. På denna väg har slutligen ordet hunnit till betydelsen af en maskeraddrägt. Mera tvifvelaktig är uppkomsten af ordets andra betydelse. En tolkning, som ej är bättre, men ej häller sämre än de andra, ställer äfven den i sammanhang med prestdrägten: då brickorna i spelet gemenligen på ena sidan äro svarta, kunna de ju sägas vara ett slags »svartrockar». *Domherren*, den lilla sångfågel som danskarna kalla *dompap*, tyskarne *Dompfaff*, har på snarlikt sätt fått sitt namn af den svarta kalott han bär på sitt hufvud. För öfrigt har hans namn intet att göra med *dominus:* det är liksom ordet *domprost* bildadt af *dôme*, egentligen »hus», sedan specielt »Guds hus».

Af *domina*, *domna* kommer det spanska *dueña*, välbekant i betydelsen af »sällskapsdam», »förkläde»; vidare äfven det italienska *donna* och det franska *dame*. Italienskans *madonna* motsvarar till sin sammansättning helt och hållet det franska *madame*, ehuru betydelsen blifvit en annan: den som fransmännen uttrycka med det nyss omtalade *Notre-dame*. I svenskan har *madam* ännu mer aflägsnat sig från det italienska ordets höga betydelse. För öfrigt har ordet *madonna* äfven hos italienarne fordom haft en verldslig användning. Det sammandrogs då stundom till *monna* och i denna form är ordet kändt genom Lionardo da Vinci's verldsberömda porträtt af *Monna Lisa*.

Då vi med ett italienskt uttryck kalla den första sångerskan eller skådespelerskan vid en teater för *prima donna*, är detta ett af språkets många vittnesbörd om det stora inflytande, Italien

öfvat på hela Europas musikaliska bildning. — Som en elakhet af språket ser det ut, då det italienska *bella donna*, hvilket rätteligen betyder »en vacker kvinna», blifvit namnet på en mycket giftig växt, hvilken på grund af sina verkningar hos danskarne kallas *Galnebær*, hos tyskarne *Tollkirschen*. Visserligen har dess saft äfven en användning i läkekonsten. Särskildt är det bekant att den verkar på ögonen så att deras pupiller i hög grad utvidgas; och här kunde man må hända vilja söka en beröringspunkt mellan namnets ursprungliga och dess härledda betydelse. Den enda förklaring på ordet, vi sett uppgifvas, är emellertid mindre artig: den innehåller, att växten blifvit så nämnd, därför att den af italienarne skulle användas att bereda smink till fula damers förskönande. Åfven denna tydning är emellertid långsökt. Enkelt kommer man från saken genom att jämföra ett sådant blomsternamn som vårt »jungfrun i det gröna» eller de provinsiella örtnamnen på *-kullor: färgkullor* (Anthemis) m. fl. En *kulla* är ju egentligen en flicka. Man har så många gånger jämfört en vacker flicka med en blomma, att den omvända jämförelsen af en blomma med en flicka väl bör kunna tillstädjas. Franskan bekräftar denna förklaring, ty oberoende af italienskan har den åt en annan växt (Atriplex hortensis, Trädgårdsmollan) gifvit namnen *belle-dame* och *bonne-dame*.

I engelskan betyder *beldam* numera »käring». Åfven här skulle man kunna misstänka språket för persifflage och gyckel. Det vore dock utan grund. Saken är blott att liksom vackra och älskvärda ungmör påstås med tiden stundom kunna utveckla sig till fula och argsinta gummor, så händer det äfven i språket, såsom vi redan erfarit, att det emellanåt går bakut för de vackra orden. *Beldam* var ännu under slutet af 1500-talet i England ett vänligt och artigt tilltalsord, ungefär motsvarande vårt: »söta fru». Genom att företrädesvis brukas i vördnadsfullt samtal med äldre kvinnor fick det först senare sin nuvarande försmädliga betydelse.

Uttrycken för begreppet »tjenare» äro så mångfaldiga, att vi här endast kunna vidröra ett fåtal af dem. Äfven dessa ord gifva oss i sin betydelseutveckling en bild af det verkliga lifvets förhållanden. I lexikonet som i samhället kan drängen stundom tjena sig upp till herre, under det att omvändt husbonden kan få sluta med att göra tjenaresysslor.

I ordet *betjent* stå husbonden och tjenaren hvarandra så nära, att de i vissa trakter af vårt land blott skiljas genom en vokallängd, i andra heta fullkomligt lika. Det är herren, ej *betjenten*, som blir *betjent*. De två olika formerna förhålla sig till hvarandra ungefär som de båda betydelserna af *drucken*, *erfaren*.

Ordet *dräng* betydde i gamla tiden ofta »tapper man», »kämpe»; *drängskap* är »manlighet», »hjältemod». Hos oss har emellertid nu ordet blifvit till benämning på en tjenare af simplaste slag; i Danmark betyder det »gosse».

Ett gammalt namn på tjenare är *skalk*, som nu både för oss och för tyskarne blifvit liktydigt med *skälm*. Sin ursprungliga betydelse röjer ordet i det tyska namnet *Gottschalk* — hvilket liksom arabernas *Abd-allah* egentligen betyder »Guds tjenare» — äfvensom i ordet *mar-skalk*, egentligen »häst-dräng», »stalldräng»: *mar* sammanhänger med vårt vulgära *märr* »sto». Att ordet *marskalk* haft ett så ringa ursprung intygas än i dag af det franska *maréchal*, användt i betydelsen »hofslagare». Omvändt visar samma franska *maréchal*, när det nyligen var den enda titel, franska republikens president skref framför sitt namn, huru högt en låg drängbenämning kan stiga. Man kan här erinra sig huru ordet *connétable* af *comes stabuli (comte d'étable)*, egentligen »stallgrefve», å ena sidan steg till beteckning af Frankrikes fordom högsta militära värdighet, medan det å andra sidan hos oss står kvar som benämning för *konstapeln*.

Medeltidens *vasaller* voro ofta mäktiga furstar. Dock kommer ordet från ett låglatinskt *vassus* »tjenare», och har själf i

sin ordning gifvit upphof till ett *vassalettus*, hvars franska och engelska former *va(s)let*, *varlet* betyda »tjenare».

Minister var för romarne »tjenare»; i våra dagar äro ministrarne folkets främste män. Ordet är bildadt af *minus* »mindre» liksom *magister* »öfverhet», »magistrats-person» af *magis* »mera». Efter ordens nutida användning skulle man snarare vilja härleda *minister* af *magis* och *magister* af *minus*.

Det tyska *Knecht* »dräng» har i engelskan, där det skrifves *knight*, betydelsen »riddare», »adelsman». Ordets svenska betydelse angifver att förmedligen mellan engelskans förnäma och tyskans låga betydelse är att söka på det militära området. I vårt från tyskan lånade *stöfvel-knekt* har ordet till och med sjunkit ned under mänsklighetslinjen. Man kan härmed jämföra engelsmännens *boot-jack*, egentligen »stöfvel-Jakob».

Det svenska *piga* är liksom *pojke* ett lån från finskan. Vi upptogo ordet redan under medeltiden. Det heter i sitt hemland *piika*, en form som trognare kvarstår i norrmännens *Pike*. Finnarne kunna stundom använda detta ord, liksom *pojke*, äfven om djur: *piikainen vasikka* »kvigkalf». Den betydelse af »tjensteflicka», som ordet nu vanligen eger i svenskan, är ej ursprunglig. Vårt bibelspråk känner den ännu icke. Om Jairi dotter heter det t. ex. »*pigan* är icke död, men hon sofver»; bibelkommissionens sista öfversättning har här *flicka*. I danskan — dit detta finska ord äfven nått — betyder *Pige* ännu blott »flicka».

Vän och **Gäst**

äro uttryck som ej kunna saknas i vår samling af hemmets ord. Luther räknar »goda vänner» till dagligt bröd, och Hávamál säger om den vänlöse, att han är »som den ensliga, vissnande tallen på skogsbacken, utan bark och utan barr». Enligt gammal nordisk uppfattning var »vänsäll» det vackraste beröm, den högst skattade lycka, våra förfäder kände. Själfva sammansättningen med *säll* är i det hänseende talande.

Och som *vän* vuxit samman med *säll*, så har *gäst* hos de redan af Tacitus för gästfrihet prisade germanerna vuxit samman med *vän* till ordet *gästvän*, *Gastfreund*.

Annorlunda, synes det, tänkte Taciti egna romerska landsmän. Samma ord som hos oss heter och betyder *gäst*, fick hos dem rent af betydelsen *fiende*. Det latinska *hostis* är — med den förut omtalade regelbundna utväxlingen af germaniskt *g* mot romaniskt *h* — helt och hållet identiskt med vårt *gäst*. Cicero minnes ännu att hans förfäder med *hostis* menade icke en fiende utan en *pereginus*, en främling. Naturligtvis bildas förmedligen mellan betydelserna »gäst» och »fiende» just af detta äldre »främling». Äfven vi inlägga icke någon synnerligen vänskaplig mening i ordet *utböling*, som dock ursprungligen blott var *utbörding*, den utanför vår krets födde. Vi hafva därför icke rätt att döma romarnes gästfrihet efter deras senare användning af ordet *hostis*. Vi hafva det så mycket mindre, som romarne själfva genom sammansättning med just samma stam bildade sitt eget uttryck för gästvän *hospes*, *hospitis* — ett ord som ännu kvarstår i de romaniska språken, hos italienarne (hvilka enligt sin vana bortkasta *h*) under formen *ospite*, hos fransmännen under formen *hôte*, där cirkumflexen, liksom i *maître*, antyder ett bortfallet *s*. I *hospitalité* »gästfrihet» är den latinska formen bättre bevarad. Af *hôte*, som sammanfattar de båda betydelserna »gäst» och »värd», är åter bildadt *hôtel*, hvilket vi kunna öfversätta dels som *värds*-hus, dels som *gäst*-gifvaregård. Ordet *hospital* skiljersig från *hôtel* endast som en ålderdomligare språkform från en yngre, men har på ett melankoliskt sätt ändrat sin betydelse, och betecknar nu blott ett hem för dårar eller sjuklingar. Af den förkortade formen *spital* är till och med bildadt namnet på den svåraste af sjukdomar: *spetälskan*, egentligen »hospitals-sjukdomen».

Med samma bokstäfver, som vi använda för substantivet *vän*, skrifva vi äfven det på annat sätt uttalade adjektivet.

Orden äro också stamslägtingar. Till samma familj hör äfven själfva den romerska kärleks- och skönhetsgudinnans namn *Venus*. Altså en vacker ordgrupp, inrymmande blott uttryck för ömhet och fägring. Den intygar jämväl hur kort steget är från vänskap till kärlek, och understödjes i detta hänseende af det franska *ami*, som på enahanda vis sammanhänger med *amor*, och af det tyska *Freund*, det engelsk *friend*, hvilka båda ord egentligen betyda »älskande» och höra till samma stam som vårt *fria*. Däremot finner ett gammalt elakt påstående om att »slägten är värst» intet stöd i språket, ty detta hänför till sistnämnda stam också vårt *frände* och identifierar så »vänner och fränder».

I ordet *ami* »ytterhalsduk» vill fantasien gärna se en bild af den halsomfamnande vännen. Dock är detta *ami* svårligen något annat än det franska *amict* (uttaladt *ami*) — namnet på den invigda duk, hvilken den katolske presten vid messoffret hänger öfver axlarne.

Kärlek.

Med de sist behandlade uttrycken för »vän» hafva vi kommit in på gränserna af det område, med hvars behandling vi vilja afsluta denna serie af *household words*. Vi hafva sparat till sist det ena ord, som för hemmets verld har samma betydelse som orden *tyngdkraft* och *attraktion* för den verld, med hvars lagar astronomerna syssla — det ord, om hvilket Malmström säger:

»*Kärleken* dock är den som evigt knyter
Vårliga band emellan trogna bröst.»

Det måste tyvärr erkännas, att vårt språk icke är synnerligen lyckligt i sitt sätt att benämna den sak, som framför alt annat borde hafva rätt till ett vackert och poetiskt namn.

Vi kunna om ordet *kärlek* först och främst säga detsamma som poeten i Holbergs »Barselstue» säger om namnet *Troels:* »det er et ulyksaligt og urimeligt Navn udi Poesien, thi der er

ikke et eneste Ord som rimer sig dertil». Visserligen har man försökt sig med »stormande passioners *härlek*», men örat och språkkänslan protestera båda mot detta rim. På 1600-talet var ordet *kärlek* i detta hänseende mera användbart: det accentuerades då ofta, såsom ännu understundom i folkvisorna och folkspråket, *kärlék*. På den tiden egde ordet åtminstone ett passande rim: *smek*, förutom de båda olycksbådande *blek* och *svek*, det hårda *ek*, och det mindre poetiska *stek*.

Vidare har ordets ändelse *lek* liksom en viss böjelse att framställa hela saken som ett gyckelspel. Låt vara att vissa slag af kärlek ej står högre på känslornas skala än att de kunna förtjena kallas *lek*, så är det dock onekligen både förtretligt och obilligt att denna ändelse *alltid* skall hänga vid ordet. Och om än Dalin låter »Den Lille Guden» i ett utfärdadt manifest tillägga sig titeln »Hertig öfver *Lek* och Lust» — om än Malmström skrifvit versen:

»Att älska, älska, detta är lifvets lek»,

så hade dock redan hundra år före Dalins och två hundra år före Malmströms tid Rosenhane i en af sina sonetter till Venerid tvärtom framhållit, att

»Kiärlék är intet skiämpt, han synes med os leka
Men leeken vändes snart i alfvar förr man veet».

Uttrycket *kär-lek* är äfven derigenom betänkligt att det så lätt för tanken öfver på *väder-lek* och hvad därtill hör: obeständighet, storm och väta m. m., som den, hvilken talar om kärlek hälst vill glömma. Redan den gamle Samuel Columbus hade af sitt svenska modersmål lockats till den anmärkningen att »Kärleek offta Vä'rleek är».

Vidare är själfva klangen i ordet ej just särdeles vacker, såsom man kanske bäst förnimmer, om man ser det skrifvet efter sitt uttal: *tjärlek*. Tyskarnes *Liebe*, holländarnes *liefde* eller *minne* hafva en bra mycket vekare och ömmare klang. Till och med om ryssarnes *ljubóv'* gäller detsamma. Visserligen

låter dock *kärlek* för svenska öron bättre än finnarnes *rakkaus*, som genom de tanke-associationer det för oss framkallar, ljuder alt annat än vänligt. Åfven finnarne själfva, särskildt de som också tala svenska, hafva funnit sitt *rakkaus* illalåtande och sökt ersätta det med *lempi*, som likväl är ett mindre egentligt uttryck. Men liksom det förstnämnda finska ordet innehåller äfven vårt *kärlek* den »morrande» bokstafven — *litera canina*, såsom romarne kallade *r* — hvilken väl mindre än någonstädes är på sin plats i ett ord med en sådan betydelse. Anmärkningsvärdt är dock att detta *r* möter såväl i romarnes eget *amor* som i grekernas *eros*.

Som en ytterligare besvärspunkt emot ordet *kärlek* kunna vi slutligen tillägga, att detta ord icke till sin stam är svenskt. Kärleken, som troligen hos alla andra folk har ett inhemskt namn, har hos oss måst utifrån hämta ett sådant — kanske från folk med hvilka vi legat i krig! Är då kärleken en sak, som vi och våra förfäder behöft lära af utlänningen, såsom vi af tyskarne lärt ordet *förliebt*, af fransmännen orden *amourett* och *kokett?*

Det gagnar efter alt det vi anfört ej att neka därtill: ordet *kärlek* är ej ett sådant namn, som den vackra sak det benämner med fog kunde väntas bära. I brist på bättre tröst kunna vi påminna oss den här om någonsin tillämpliga vers, som Shakespeare lägger i Julias mun:

> Hvad är ett namn! — Det som vi kalla *ros*
> med annat namn dock samma doft oss ger.

Skola vi efter att så strängt hafva mönstrat de svaga sidorna hos ordet *kärlek*, dock inlåta oss något på detta och likbetydande ords historia? Den erbjuder i alla händelser ett och annat af intresse.

Vi nämnde nyss att ordet *kär* är ett lånord i vårt språk. Det var ej ännu inkommet till Skandinavien på den tid, från hvilken Nordens äldsta skriftliga urkunder stamma: Eddan kän-

ner det icke. I stället för *kär* och *okär* hade man då andra uttryck; man ser dem t. ex. i Hávamáls råd till gästen att ej stanna för länge, ty

> *Ljuf* varder *led*,
> om han länge sitter
> på främmandes bänk.

Redan på 1200-talet har emellertid ordet *kär* vunnit infödingsrätt i vårt land. I skrift träffas det, så vidt vi kunnat finna, tidigast i Alsnö-stadgan, det berömda dokument, genom hvilket »adliga frälset» hos oss infördes; Konung Magnus Ladulås talar där i förbigående om sin »*kyæræ*» broder Bendigt (Bengt). Att ordet sammanhänger med det latinska *carus*, det franska *cher*, behöfver knappast påpekas; så mycket svårare är att säga på hvilken väg det kommit till oss och hvad som kunnat gifva anledning till upptagandet af ett så obehöfligt lån. Platt-tyskan, genom hvars förmedling annars nästan alla gamla romaniska ord i vårt språk blifvit införda, tyckes härvid ej hafva spelat någon roll, ty detta språk känner själf icke ordet *kär*. Lika litet finnes det i anglo-saxiskan.

Kanske skulle någon vilja rädda vårt språks ära genom att påstå det blott vara ėn tillfällighet att ordet *kär* ej blifvit anträffadt i de allra älsta nordiska urkunderna: likheten med det latinska *carus* skulle bero ej på lån utan på ursprunglig slägtskap, såsom ju förhållandet är t. ex. med likheten mellan vårt *moder* och romarnes *mater*. Ett dylikt försök strandar dock mot en ljudlag, som vi förut nämnt: ett latinskt *c* (franskt *ch*) motsvaras i inhemska nordiska ord ej af *k* utan af *h*: *cannabis* (det franska *chanvre*) blir hos oss till *hampa*. I själfva verket har sannolikt vårt språk en inhemsk slägting till det latinska *carus*. Vi igenkänna lätt denna slägting, hur lågt i dyn han än sjunkit, om vi dels ihågkomma den nämnda ljudlagen och dels minnas att ett latinskt långt *a* hos oss gärna motsvaras af *o* t. ex. i det nyssnämnda *mater* — *moder*. Från att beteckna

»kärlek» i allmänhet har ordet hos de germaniska folken kommit att nyttjas endast om den brottsliga kärlek, som i ett af Guds bud förbjudes. På alldeles omvändt sätt svarar mot det tyska oskyldiga ordet *Liebe* det brännmärkta latinska *libido*, hvaraf fransmännens *libidineux*.

Carus och *cher* hafva båda utom betydelsen »kär» äfven betydelsen »dyr». Det engelska *dear*, det tyska *theuer* och stundom vårt *dyr* medgifva samma dubbla användning. Af *dear* hafva engelsmännen bildat sitt *darling*, mot hvilket vårt språk ej kunnat ställa ett på samma sätt bildadt *kär-ling* (så mycket mindre som detta var den äldre formen för det af *karl* bildade *käring*); vi säga i stället *älskling*. Den italienska formen för *carus* är *caro*, hos oss bekant som — hundnamn.

Det *-lek*, hvilket slutar *kärlek*, är, såsom man lätt finner, icke att tyda som substantivet *lek*, utan samma ändelse som möter i *smälek*, *storlek*. Fordom var denna ändelse vanligare än nu; man sade då *ljuflek*, *dyrlek*, *sannlek*. Efterhand har den blifvit undanträngd af den likbetydande, från tyskan lånade ändelsen *-het*; vi säga nu *storhet* jämte *storlek*, med någon skillnad i betydelsen. I ordet *vitterlek* fattar man väl nu allmänt ändelsen *lek* såsom substantivet; från början betydde ordet dock »vitterhet», d. v. s. egenskapen att vara vitter.

Tyskarnes *Liebe*, engelsmännens *love*, ja, äfven ryssarnes *ljubóv'* och romarnes, såsom vi nämnt, till betydelsen mindre rena *libido* (bildadt liksom *cupido*) sammanhänga alla med vårt svenska *ljuf*. Äfven vi skulle väl gärna önskat att vårt språk bildat kärlekens namn från denna ordstam. Genom lån från tyskan hafva vi däraf de föga högstämda orden *liebhaber* och *förliebt*. Uttrycket *lif och lust*, som äfven är hämtadt från tyskan, heter där *Lieb' und Lust*. Det innehåller altså samma öfversättningsfel som då man ej sällan ser det danska *liflige Toner* återgifvet med »lifliga toner». Det danska *liflig* är tyskarnes *lieblich*, vårt *ljuflig*. Vårt *liflig* heter på danska *livelig*.

Likheten mellan uttrycken för »lif» och »kärlek» har ofta kommit de tyska skalderna till pass, såsom då Thekla hos Schiller säger de ofta citerade orden:

»Hab' ich nicht geschlossen und geendet,
hab' ich nicht geliebet und gelebt?»

eller då det hos Goethe heter:

»Leben muss man und lieben; es endet Leben und Liebe.»

Underligt och grymt förefaller det att språket kunnat åt ett ord som betyder »kärlek» gifva betydelsen af »platt ingenting». Så är emellertid fallet i engelskan, där *love* genom att särskildt i spel sättas som motsats mot *penningar* fått nämnda bemärkelse. *For love* betyder både »af kärlek» och »för ingenting». Irländaren, känd för sina *bulls*, är mycket villig att bulta upp sin ovän *for love*. Guldets gudom, som så ofta ligger i strid med kärlekens, har väl svårligen uttänkt någon mera neslig hämd mot sin fiende än den som innebäres i denna tillintetgörande omgestaltning af hans namns betydelse. Skönhetens gudinnor, *Gratierna*, hafva rönt samma hårda behandling: *gratis* »för intet» är en böjningsform af *gratia*, och betyder först »af behag», »af gunst».

Hvarifrån kommer det hvardagliga men äfven i Svenska Akademiens ordförteckning upptagna uttrycket *klockarkärlek?* — Vi veta ingen bättre förklaring än att ställa ordet i sammanhang med den bekanta liknelsen »kär som en klockarkatt», hvilken äfven af Svenska Akademien erkännes såsom tillhörande vårt riksspråk. Kattorna hafva inom kärlekens historia gamla anor. Frejas vagn drogs enligt den gamla nordiska gudalärans berättelse af kattor. Dock hafva vi svårligen rätt att i klockarkatten se en prosaiserad gengångare af den nordiska kärleksgudinnans spann, ty äfven fransmännen, som ej känt myten om Freja, säga *amoureux comme un chat*. Kattslägtets erotiska temperament, liksom dessa djurs musikaliska anlag, har från gammalt och på skilda orter tilldragit sig folkets uppmärksamhet. Mera främ-

mande förefaller det oss, då den danske skalden Ewald — författare till »Kong Kristian stod ved höjen Mast» — med en alldeles motsatt jämförelse säger sig före sitt tjugonde år hafva varit hundra gånger förälskad *som en råtta;* eller då fransmännen vid sidan af »kär som katt» hafva uttrycket *chaude comme une caille* »het som en vaktel».

Klockarkärlek borde enligt det sagda rätteligen hetat *klockarkattkärlek,* och man kan här med skäl fråga: hvar är katten? Dess försvinnande i den i fråga varande långa sammansättningen är emellertid ej utan språkliga analogier. Vi påminna om ordet *kornblå,* en färgbeteckning, som då man vet att kornet är gult och ej blått synes bra orimlig, men som vinner sin lätta förklaring, då man erfar att ordet är bildadt efter det tyska *kornblau* som själf är sammandraget af *Kornblumenblau. Kornblume* är, som bekant, tyskarnes namn på »blåklint».

Beträffande vår klockarkatt tillägga vi att han utan tvifvel ursprungligen är identisk med sydligare länders »klosterkatt». *Die Klosterkatze* är i tyska ordstäf ökänd för sin efterhängsenhet, sin snikenhet och sitt goda hull. Och den som från Florens i Italien minnes San Lorenzo-klostrets gigantiskt stora skinande kattor, hvilka ogeneradt ströfva kring i den lika nämnda kyrkan och hvarken visa försyn för dess altaren eller för Michelangelos berömda konstverk — han skall intyga att klosterdietens inverkan på kattornas hull och moral är af alldeles samma slag, som den hvilken samma diet öfvar på kattornas patroners, munkarnes. »Frodig som en klosterkatt» har för öfrigt hos oss sin naturliga motsats i »fattig som en kyrkråtta».

Från kyrkohistorisk synpunkt har klockarkatten äfven därigenom ett intresse, att den visar sig hafva följt med den religiösa utvecklingen. Efter katolicismens och klostrens upphäfvande hos oss öfvergick äfven den till protestantismen. Den stannade dock, som vi se, fortfarande i ecklesiastikstaten.

Ordet *käresta* är hos oss ett folkligt uttryck för »fästmö»; i Danmark nyttjas *Kæreste* äfven om fästmannen. Det är elakt af de skandinaviska språken, eller fastmer, det är en skam för oss och våra föregångare som utbildat dessa språk, att man anses upphöra att för hvarandra vara »den käraste» i samma ögonblick man från trolofvad blir man och hustru.

I detta hänseende visade sig både danskan och svenskan fordom mera till sin fördel än nu. Holberg använder ofta *Kæreste* i betydelsen »hustru», och under 1600-talet kunde man på samma sätt äfven hos oss tala om sin *kärsta*.

Liksom ordet *kär* icke finnes i något germaniskt språk utanför norden, så är äfven verbet *älska* inskränkt till de skandinaviska tungorna. Måhända är det bildadt af ett adjektiv *älsk*, som tämligen tidigt träffas i nordiska skrifter. Det isländska *elskr at einum* betyder »tillgifven någon», eller kanske egentligen »varm för någon». Stammen till detta *älsk* kan nämligen sökas i ett hos oss förloradt men i anglosaxernas språk bevaradt verb *ælan* »brinna», hvaraf äfven vårt *eld* är härledt. Sammanställningen af kärleken med elden är gammal: redan i Höga Visan heter det om kärleken att den är »en låge, som mycket vatten ej förmår utsläcka eller strömmar fördränka». Och vår egen samtid upptager i uttrycket *flamma*, användt om den älskade, återigen samma bild.

Det bör likväl ej fördöljas, att om också ingen bättre etymologi för ordet *älska* står oss till buds än den vi här försökt, dock vissa svårigheter äro förknippade med denna. — Genom det danska *opelske*, användt i betydelsen »uppdraga och vårda blommor», föres tanken äfven på ett möjligt sammanhang med det latinska *alo* »föda, nära» och vårt därmed sammanhängande *alster*. Men den nämnda betydelsen hos det sammansatta danska ordet är väl snarare själf härledd.

På visst sätt må det anses vara i sin ordning att något etymologiskt dunkel höljer de språkliga uttrycken för en kän-

sla, som själf på ett så mystiskt sätt väller fram ur människohjärtats hemlighetsfullaste djup.

Älskog skrefs af 16- och 1700-talens författare ofta *älskhåg* och ansågs vara bildadt genom sammansättning med *håg*. Denna härledning af ordet är emellertid ingalunda höjd öfver tvifvel; det är till och med sannolikt att ordets tidigast brukade svenska form *älskoghe* innehåller samma ändelse som *afvog*, *idog*, *biltog*, förlängd med ett sedan förloradt, substantivbildande *-e*. Man skref på samma sätt stundom *girhug* för *girug*, girig. I alla händelser intygar en sådan vers som

»den *älskog* vänd din *håg* ifrån»

att vi nu ej längre hafva den förstnämnda etymologien lefvande för vår uppfattning.

Om vi inom folkvisan och i stycken som äro diktade i dennas tonart, ännu ofta höra talas om *älskog* — till och med om en *»älskogsblomma»* — så har dock uttrycket numera hos oss knappast en fullt allvarlig klang, åtminstone icke i prosa. Det föres oftare på läpparne af den som gör sig rolig öfver en annans kärlek, än af den som själf står under kärlekens välde.

I Danmark har det motsvarande ordet en högre rang, fastän äfven danskan gör skillnad mellan *Elskov* och *Kærlighed*. *Elskov* är det egentliga uttrycket för den svärmande, romantiska känslan mellan man och kvinna; *Kærlighed* är ett allmännare begrepp, som i sig innesluter *Elskov*, men som äfven kan sägas t. ex. om brödrakärleken och om Guds kärlek mot människorna. Noras berömda replik i Ibsens »Dukkehjem»: »I har aldrig *elsket* mig, I har bare syntes det var fornöjeligt at være *forelsket* i mig», tecknar något af samma motsats som förefinnes mellan orden *Kærlighed* och *Elskov*, använda på det erotiska området. Man kan lika litet på danska som på svenska säga »gammel *Elskov* ruster ikke»; det måste här heta *Kærlighed*, ty — som en dansk författare har anmärkt — »*Elskov* får aldrig tid att bli gammal», den lefver i nu'et.

Som *Amor* stundom hos de klassiska folken mångfaldigar sig till ett flertal af *Amoriner* — Thorvaldsens herdinna har på sitt knä en hel korg full af dylika småbytingar — så använda fransmännen stundom sitt *amour* i flertalsform, där vi måste tala blott om en. Så i den genom operan *Joconde* bekanta versen, till innehållet beslägtad med nyss anförda ordspråk:

Et l'on revient toujours
A ses premiers amours.

Rörande de af oss redan nämnda klassiska uttrycken för »kärleken», *amor* och *eros* (från hvilket senare grekiska ord naturligtvis vårt *erotisk* stammar) — är ett karakteristiskt faktum värdt att påpeka. Huru mycket än vårt Nya Testamente talar om kärlek, träffas dock i dess grekiska urtext icke en enda gång ordet *eros*. Nära nog lika konsekvent undvikes också ordet *amor* af Vulgata, den gamla latinska bibelöfversättning, som af katolikerna likställes med urtexten. I stället för *amor* och *eros* nyttjas det grekiska *agápe* och det latinska *caritas*. Skälet kan svårligen vara annat än det att de bibliska författarne och deras öfversättare gjort samma skillnad mellan *eros* och *agápe*, *amor* och *caritas*, som danskarne mellan *Elskov* och *Kjærlighed*. Vi äro ej i tillfälle att företaga en särskild undersökning i ämnet, men betvifla att ordet *Elskov* förekommer inom det danska Nya Testamentet. Hur ren och oskyldig ett ungt hjärtas *Elskov* än kan vara, är den dock en blott mänsklig art af kärlek, som ej utgör ämnet för denna bok.

Afven fransmännen göra skillnad mellan *amour* och *charité*, engelsmännen mellan *love* och *charity:* det sistnämnda uttrycket i båda språken har antagit en betydelse närmast motsvarande vårt *människokärlek*, *barmhertighet*.

Den *Minne*, om hvilken riddartidens tyska »minnesångare» sjöngo, är till sitt namn ursprungligen identisk med vårt i annan mening sagda *minne*. Utvecklingen från betydelsen »tänka

på», »minnas» till betydelsen »älska» är ej lång. En af de bekantaste minnesångarne, Ulrik von Lichtenstein, angifver också, öfverensstämmande med ordets härledning, förhållandet mellan *Liebe* och *Minne* i versraden:

stætiu liebe heiȥet minne
»stadig kärlek heter *Minne*».

I samma mån som riddarlifvets kvinnohyllning urartade, sjönk också betydelsen af dess mest karakteristiska ord. En »*Frauendienst*», så Don Quixotiskt osund som den, hvilken just riddar Ulrik, den nyss citerade minnesångaren, egnade sin dam, alt medan hans hustru fick sköta sig i ensamheten bäst hon gitte (se E. Bögh's »Om Riddertidens Herligheder»), kunde ej verka annat än nedsättande på den folkliga uppfattningen af *die Minne*. Under 14:de och 15:de århundradena öfvergick också detta ursprungligen vackra ord mer och mer till betecknandet af ett osedligt kärleksförhållande. Omsider hade ordet på denna väg nästan försvunnit ur det bildade språket, tils det af förra århundradets romantiska skola åter upptogs i sin forna mening. I Holland bibehöll det bättre sin gamla klang och är vid sidan af *liefde* ännu ett gångbart namn på kärleken.

Ingen fins som ej känner fru Lenngrens så lätt och behagfullt förtäljda historia om de båda lekkamraterna Kärleken och Dårskapen och deras äfventyr i Elysén:

Först en lek och så en träta —
mellan pojkar vanlig sed —
lille Astrild fick ej äta
karamellerna i fred.

Lugg och knuff i hår och hufven,
tapper strid och ömkligt slut.
Dårskapen — hvad tycks? — den lufven,
klöste Astrilds ögon ut —

hvarefter Jupiter fälde sin beryktade, ännu gällande dom öfver missdådaren:

Straffet blir: att han på jorden
leda skall sin blinda bror.

Det namn, med hvilket fru Lenngren nämner kärleksguden, är hos våra äldre svenska skalder ytterst vanligt och höres kanske än i dag understundom. Det är dock icke något ord från vår forntid. Våra hedniska fäders gudalära kände ingen motbild till romarnes Amor eller Cupido; den nöjde sig med att hafva en kärleksgudinna. Första gången Astrild i vår literatur nämnes torde vara i Stjernhjelms *Hercules* (utgifven 1653), där pilten uppträder, svigtande under tyngden af följande tunga hexametriska epitetbörda:

> Then sjelfsvilliande, blinde, gull-vingade, nakote, snälle,
> lille, med pijlar och bloss och boga beväpnade skytten,
> then hiertbindande, tvingande, stingande, väldiga kämpen,
> högmods-dämpande, sinne-beröfvande, strijdsamme hielten
> Astrild, Fröjas son.

Beskrifningen är, som man finner, helt och hållet grundad på den klassiska mytologien. Stjernhjelm förklarar själf i ett vidfogadt glossar namnet vara sammansatt af *ast* »kärlek» och *eld*. Han säger ej att han själf bildat ordet, dock är väl detta antagligt. Då skalden tydligen tendensmässigt åt öfriga allegoriska figurer som uppträda i Hercules (*Lusta, Flättia, Fröja* o. s. v.) gifvit nordiska namn, har han också velat hafva ett inhemskt uttryck för romarnes *Cupido* och därtill användt det isländska, eller — som det hos Stjernhjelms samtid hette — det »gamla götska» ordet *astar-eldr*. Underligt är blott att den store språkkännaren kunnat tillåta sig en så språkvidrig ombildning af uttrycket. Då *-ar* i *astar-* blott är en längesedan obruklig genitivändelse, hade det naturliga varit att låta namnet på svenska heta *Asteld;* just denna form förekommer i betydelsen »kärlekseld» hos Lucidor (1669) och Runius (1703), hvilka båda skalder emellertid dessutom använda formen *Astrild* som kärleksgudens personliga namn. Stjernhjelm har själf undertecknat ett skämtsamt poem »Harmskrift öfver then

hängde Astrild» med det riktigt bildade *Astgram* »kärleksfiende» [1]).

Det af Stjernhjelm skapade eller åtminstone genom honom bekantgjorda namnet på vår nordiske Amor rotfäste sig hastigt i vårt poetiska språkbruk — så hastigt att redan under samma århundrade Haqvin Spegel kunde drista sig till att söka Astrilds anor långt bortom Stjernhjelm — hos den i gamla testamentet omtalade syriska kärleksgudinnan *Astarte*. Samuel Columbus låter Astrild figurera äfven i ett *tyskt* bröllopskväde. Stjernhjelm själf skulle ej hafva vågat något sådant; i den tyska sonnett, som är efterhängd nyssnämnda »harmskrift», utbytes det nordiska Astrild mot det latinska Cupido.

Som ett litet bidrag till Astrilds — personens icke ordets — historia må tilläggas, att fru Lenngren ej själf uppfunnit motivet för sitt nyss citerade poem. Genom åtskilliga mellanhänder kan detta följas tillbaka åtminstone till 1500-telet, då en fransk fru Lenngren, Louise L'Abé, använde det för en s. k. »moralitet» i fem akter kallad »Débat de Folie et d'Amour». Möjligen kan det för människoslägtet vara trösterikt, att Jupiters dom i originaldikten icke, såsom fallet synes vara hos fru Lenngren, fälles såsom giltig för alla kommande tider. Det är här blott under »tre gånger sju gånger nio århundraden» som Dårskapen skall leda sin blinde broder.

Ordet *ast* »kärlek» ingår i rätt många nordiska namn, t. ex. i *Astolf*, *Astrid*. Det senare namnet, som på sista tiden hos oss kommit rätt mycket i bruk, bär för öfrigt mera en norsk form än en svensk; hos oss ljuder namnet från gammalt oftast *Estrid*, liksom mot det norska *Askjell* vanligen svarar vårt *Eskil*, mot det norska *Asbjörn* vårt *Esbjörn*, äfven

[1]) Beträffande förvandlingen af *eld* till *ild* kan erinras att den har sin motbild inom det namn, under hvilket Thomas Thorén gjorde sig berömd i vår literatur: *Thorild* skall betyda »Thors eld», »ljungeld». I denna mening nyttjar Thorild själf ordet *thoreld* i en ungdomsdikt till riksrådet Scheffer.

uttaladt som *Esbern.* Ursprungligen hette *ast* med en fullare form *anst;* ännu har vårt språk en nära slägting till detta ord i *ynnest,* äfvensom en annan i det från tyskan lånade *gunst,* hvars *g* är samma för betydelsen mindre väsentliga tillskott som skiljer det tyska *gleich* från vårt *lik,* det tyska *Gnade* från vårt *nåd.* Orden *ast, ynnest, gunst, af-und* höra alla till verbet *unna,* som egentligen betyder »vilja någon väl», »hålla af». Danskarne hafva *Ynde* i betydelsen »täckhet», och däraf *yndig* »täck». Kärlekens gudinna är ju också skönhetens.

Liksom vi i svenskan bilda en sammansättning *nit-älskan,* hafva danskarne ett *Nid-kærhed;* men i betydelsen skilja sig de båda orden, och detta på alldeles samma sätt som de franska orden *zèle* och *jalousie,* af hvilka det förra betyder »nit», det senare »svartsjuka», ehuru båda hafva sin källa i samma grekiska ord *zēlos* »nit». Äfven det tyska *Eifersucht,* för hvilket man fordom äfven kortare sade blott *Eifer,* visar huru nära begreppen »ifver» eller »nit» och »svartsjuka» stå till hvarandra, om ock sammanhanget på ett mera psykologiskt än filologiskt riktigt sätt angifves i det oefterhärmliga tyska ordspel, som man tillskrifvit den store teologen Schleiermacher:

Eifersucht
ist eine Leidenschaft,
die mit Eifer sucht,
was nur Leiden schafft.

Hos danskarne var det enligt uppgift Oehlenschläger, som i början af århundradet gjorde det föråldrade *nidkær* åter gångbart i samma mening som det hvardagliga *skinsyg.*

Svartsjukan säges af Runeberg vara »kärlekens och hatets dotter». Danskarnes *nid-kær* visar att detta missfoster, liksom ofta människors barn, bildar sitt namn i anslutning till sin faders. Vi hafva i det redan omtalade *af-und* ett liknande exempel. På grund af det nämnda språkliga sammanhanget må ännu några hithörande uttryck för svartsjuka här

upptagas. Endast på denna grund — ty hvarken den sats, hvilken redan kyrkofadren Augustinus anför som ett gammalt ordspråk: *qui non zelat, non amat* »den som ej är svartsjuk, älskar ej», eller arabernas kärfva, äkta österländska rim *man lâ ighâr, himâr* »den som ej är svartsjuk, är en åsna», innehåller tillräckligt skäl att bland hemmets ord inrymma en plats åt ett så hemfridsfiendtligt begrepp som detta.

Huru är då själfva ordet *svartsjuka* att förklara? Ett liknande uttryck finnes, så vidt vi känna, icke i något annat skandinaviskt eller icke-skandinaviskt språk, med undantag af finskan, hvars mindre brukliga *musta-tauti* dock uppenbarligen är bildadt efter det svenska ordet: *musta* betyder »svart», *tauti* är egentligen samma ord som *död*, med vanlig finsk förvandling af *d* till *t*, men har i finskan antagit betydelsen »sjukdom».

Åtminstone sedan midten af 17:de århundradet (1649) är ordet *svartsjuk* hos oss brukligt. Lucidor har äfven det motsvarande substantivet under den för oss mera främmande formen *svartsot*. Svårligen går det an att låta denna svartsot vara en half efterbildning af det latinska *melan-cholia*, »sjukdom i *svarta gallan*». Att tyda ordet som »den mörka, dystra sjukdomen» är ej häller möjligt: en dylik namngifning bär en alt för modern och alt för litet folklig prägel för att i detta fall kunna anses sannolik. Fru Nordenflycht talar om »afunds tadelsvärta», men icke häller detta gifver oss någon hjälp; om ordet afsåge lusten att måla sin rival så svart som möjligt, borde det ej hetat *svartsjuka* utan *svärtsjuka*.

Snarare våga vi tro att ordet har sin förklaring i det inom Sverges nordligare bygder kända skämtsamma uttrycket att *draga svarta strumpor*, användt i betydelsen »vara svartsjuk». I norska folkdialekter säger man *svarthososjuke* för *svartsjuka;* ordet *svartsjuke* är kändt endast som namn på en boskapssjukdom. I Finland har man det motsvarande uttrycket *kävällä mustin sukin* »går i svarta strumpor» (egentl.

sockor) och *mustasukkàinen* »svartsjuk». Man har där till och med det af *sukka* »strumpa» och *mieli* »sinne» bildade ordet *Sukka-mieli* som namn på en gudomlighet, hvilken i en finsk runa åkallas med orden:

Du som sinnet plägar ändra,
Sukka-mieli, värm med honing
sinnet för den kärlekslösa,
som min huldhet ej besvarar!

Castrén söker visserligen att skilja Sukkamieli från sammanhanget med svartsjukan och göra henne till en *kärlekens gudinna* i allmänhet. »Strumpan är ett lent och mjukt ting», säger han, »och man benämnde kärlekens gudinna *Sukkamieli* emedan hon vårdade sig om den vekaste och ömmaste bland hjertats känslor.» En dylik förklaring förefaller oss emellertid bra långsökt, och då Castrén ej stöder sin åsigt på något annat än den anförda versen, hvilken synnerligen väl passar just i en *svartsjuk* älskares mun, anse vi Gananders gamla sammanställning af namnet med de omtalade uttrycken för svartsjuka såsom fullt befogad, ehuru icke i den mening Ganander hyllar, att *Sukkamieli* skulle vara det väsen som enkom »stiftar oenighet mellan ägta folk».

I svenska dialekter i Finland har man med afsöndrande af ordets slutled förkortat *svartsockasjuka* till *svartsocka*, liksom man i svenskan bortkastat ordets mellersta element. Vi erinra om det förut omtalade, i detta fall analoga *klockar-(katt)kärlek* och om danskarnes *halvtreds* för *halvtredsinstyve* »halvtredje tjog» = 50.

Det återstode nu att utreda hvarifrån den misstänksamma kärleken fått sina svarta strumpor. De äro temligen gamla. Redan i sina berömda *Gilliareqvaal* (1669) säger Lucidor att när en friare ej möter »vexelkiärleek»

då plågar afvund då, då bär man svarta strumpor.

Lillienstedt, Karl XII:s och frihetstidens bekante politiker,

säger att han hällre vill »bära svarta strumpor» än vara ensam om att älska sin hustru. Då en hofman kunde använda uttrycket, måste det vid denna tid ej hafva varit blott vulgärt.

Fastän således dessa strumpor hafva en lång historia, kommer dock filologien till korta vid deras slutliga tydning. Problemet är så mycket mera inveckladt som svartsjukan i ett annat land synes begagna gula benplagg. Engelsmännen hafva nämligen, eller hade fordom, med enahanda betydelse uttrycket *to wear yellow stockings.* Den gula färgen kan i så måtto anses mera passande, som gult ju anses vara afundens liffärg: *to look yellow* betyder »vara svartsjuk». Visserligen är dock denna färg ej fullt konstant. Holberg målar i *Peder Paars* sin hjältes motståndarinna, gudinnan *Avind*, som »spidsnæset, *blaa* og maver» och en af Karl XII:s krigare, hvilken som fånge i Simbirsk med saknad tänkte tillbaka på lyckan af att obemärkt lefva i hemmet, sjunger om huru

en hofmans höga gunst then *blåa* afvund föllier.

Äfven en annan samtidig versmakare, v. Brobergen, talar på samma sätt om »then blåa afvund». Den skenbart skarpa färgmotsatsen har sin förmedling och förklaring i romarnes *lividus*, som betyder »likblå», »gröngul» och sedan äfven »afundsjuk». — Men ända till *svart* komma vi icke på denna väg.

I danskan är det icke svartsjukan utan behagsjukan, som af språket klädes i strumpor, och dessa strumpor äro hvarken svarta eller gula utan gröna: *at gjöre sine Hoser grönne* motsvarar vårt *göra sig grön*, platt-tyskans *sik grön maken.* Dessa gröna strumpor höra emellertid icke hit, och ännu mindre gäller detta om de *blå strumpor*, hvilka numera i nästan alla Europas kulturspråk tillhöra pedanteriets kvinliga drägt. Just ordet *blåstrumpa* visar bäst, hur svårt det är att på slutkonstens väg leda sig till uppkomsten af dylika uttryck. Om ej en tillfällig notis hos en engelsk författare varit, skulle vi

ej vetat att detta nu så vidt spridda uttryck uppkom först på 1780-talet i England, och att den första »blåstrumpan» var ej en dam utan en herre, Lord Stillingfleet, som inom sin tids literära damkretsar var bekant för vitter konversation och blå silkesstrumpor.

Danskarne hafva ett berömdt komiskt sorgespel af Wessel med titeln *Kærlighed uden Strömper*, men de strumpor som här ställas i sammanhang med kärleken, äro ej svartsjukans. Danskan saknar ett uttryck bildadt som vårt *svartsjuk*. Men äfven det danska *skinsyg*, som i betydelsen motsvarar det, har sina svårigheter. Närmast till hands ligger att tyda det som »skensjuk», »sjuk för skenet». Men hvar och en inser, att om ock svartsjuka ofta nog ingen annan grund har än ett falskt sken, så är det dock föga troligt att man skulle tänkt på att ur denna synpunkt gifva namn åt ifrågavarande känsla. Molbech, som betviflar den nämnda härledningen, anmärker också att ordet fordom alltid skrefs *skindsyg*, ett skrifsätt hvilket åtminstone torde bevisa så mycket som att något sammanhang med ordet *skin* »sken» då för språkuppfattningen ej bestod. Enligt Molbech är ordets första del det vanliga danska *skind*, vårt *skinn;* han gör dock intet försök att historiskt eller begreppsmässigt förklara uttrycket. Liksom ordet *svartsjuk* först visar sig under 1600-talet, så träffas också det danska *skindsyg* i skrift först under samma århundrade; tidigare sade man *nidkær*.

Den försmådda kärleken har alltid varit utsatt för gyckel, äfven språket innehåller många vittnesbörd därom. Särskildt har man en mängd symboliska uttryck, som på ett gäckande sätt uttrycka afvisandet af en friare. Åtskilliga af dessa uttryck äro emellertid till sitt ursprung dunkla. Så det i danska folkspråket sedan minst tre århundraden förekommande *at give nogen en Hornske* (hornsked), så äfven spanjorernas *no peinarse para uno* »icke kamma sig för någon», hvilka båda ut-

tryck naturligtvis syfta på folkliga sedvänjor. Likaså engelsmännens och amerikanernas uttryck för att »få korgen»: *to get the mittens,* hvilket man på fri hand kunde tolka så, att *the mittens* »muddarne» stode som en torftig motsats till den *hand* man eftersträfvade.

Engelsmännen säga äfven liksom vi *to get the basket* »få korgen», och motsvarande uttryck finnas hos danskar och tyskar. I detta fall är tydningen ej tvifvelaktig, fast den måste sökas långt bort i den djupaste medeltiden, ja till och med på sitt sätt för oss tillbaka ända till den klassiska fornålderns dagar.

I Messenii »sannfärdiga Tragœdia» *Blanka-Märeta* (uppförd 1614) finnas följande rader, hvilka beskrifva huru det går en älskare, som ej förstår att »läffla», d. v. s. föra kärleksglam:

Om han som Plato vore klook
håls han för [= af] jungfrur dock för took;
honom händer vist then sorgen,
han *faller igenom korgen.* (Akt V, scen 1.)

Detta uttryck »falla igenom korgen» är ursprungligare än det nuvarande »få korgen». Det återfinnes också i den äldre tyska literaturen, t. ex. hos Messenii dramatiske läromästare Jakob Ayrer.

Ett annat ställe, som tjenar till belysning af uttrycket, hafva vi i Lucidors förut omnämnda »Giljareqvaal» där det talas om »en *botn-lös korg,* som gilliare rädas mest».

Sin fulla tydning vinner ordet först i sammanhang med medeltidens Virgilius-saga. Denna har på ett synnerligen intressant sätt blifvit behandlad af italienaren Comparetti, hvars arbete äfven finnes i tysk öfversättning (Virgil im Mittelalter, Leipzig 1875). Det för oss här vigtigaste italienska ordet *cesta* »korg» har dock i denna öfversättning ständigt blifvit oriktigt återgifvet med det visserligen till etymologien men ej till betydelsen motsvarande »kista».

Virgilius var medeltidens älsklingsskald. Den i hans fjärde eklog innehållna målningen af en ny fridens ålder, som

genom ett himlaburet barn och en jungfru skulle uppgå öfver jorden, tyddes som en profetia om Kristus. Skalden höjdes genom denna sång till rangen af en helig siare. Man insåg ej då, hvad man nu vet, att den kumeiska Sibylla, till hvilken Virgilius själf hänför sin profetia, hämtat sina ingifvelser från en alexandrinsk jude, och att de taflor Virgilius uppdrager hafva sin urbild och källa i profeten Jesája's berömda elfte kapitel med dess skildring af en kommande gyllene tid, då »ulfvar skola bo tillsammans med lam».

Från att vara siare och spåman är steget ej långt till att blifva trollkarl. Det är denna senare roll som Virgilius i medeltidens sägner får spela. Den också i vårt land mycket spridda folkboken om »De sju vise mästare» innehåller i berättelsen om »Virgilii torn» ett exempel på denna medeltidens omgestaltning af romarskaldens karaktär.

I en bland de många legender, hvilka sagda tid vet att förtälja om Virgilius, måste emellertid den vise och mäktige trollkarlen foga sig i att tjena blott som bakgrund för att så mycket mer framhäfva *kvinnans* allbesegrande illfundighet. Medeltiden, liksom orienten, älskade att genom mer eller mindre diktade legender ådagalägga att äfven den visaste och mäktigaste man kommer till korta inför kvinnans hersklystnad och slughet. Bakom den hyllning riddartiden hembar åt kvinnan låg, som dessa berättelser ofta visa, en djupt rotad missaktning och misstro mot henne.

»Själfva den starke Simson» — säger en fransk skald på 1300-talet — »själfva den rasande Herkules blefvo bragta i fördärfvet af en kvinna; genom en kvinna kom konung David på skam; genom en kvinna vardt trollkarlen Merlin satt i bur; genom en kvinna *kom Virgilius i korgen* i Rom och led däraf mycken smälek. Korteligen: det gifves intet som ej en kvinna förmår åstadkomma —

»il n'est chose que femme ne consomme.»

Det Virgilii äfventyr, på hvilket här anspelas, finnes på andra ställen utförligare omtaladt, t. ex. i en på många språk, till och med på isländska, öfversatt särskild folkbok från början af 1500-talet, om »Virgilii underbara gärningar». Stockholms kgl. bibliotek eger äfven i handskrift en på isländska författad rimdikt om Virgilii ifrågavarande äfventyr, hvilken nyligen blifvit utgifven af Kölbing.

Äfventyret är fullkomligen i Boccaccio's stil. I korthet sammanfattadt är dess förlopp följande:

Virgilius har förälskat sig i en förnäm romarinna. Hon är honom i början ogunstig, men lofvar den enträgne till slut ett hemligt möte. Virgilius infinner sig vid foten af det torn, hvarest hon har sin bostad; en korg nedsläppes, med hvilken han skall hissas upp till henne. Sedan Virgilius emellertid hunnit halfva vägen till fönstret, lämnas han af den svekfulla sköna åt sitt öde. I detta snöpliga läge får han stanna till dess stadens innevånare hunnit samlas och sett huru deras mäktige trollkarl blifvit besegrad och gäckad — af en kvinna.

Enligt en annan version, till hvilken uttrycket »falla genom korgen» ansluter sig, synes korgen hafva varit så inrättad, att dess botten lossnade och den försmådde älskaren midt under sin himmelsfärd nedstörtade till jorden. I den nyssnämnda isländska rimvisan är icke ens tal om någon korg; Virgilius hissas där upp blott med hjälp af en lina (*línu-streingur*) och faller, då han nödgas släppa sitt fäste, ned till jorden bland *leir ok grjót* »ler och grus».

Att fallet till jorden icke aflopp utan sina olägenheter, visar det holländska uttrycket för »få en korg». Detta är *eene blaauwtje loopen,* eller fullständigare *eene blaauwe scheen loopen* »skaffa sig ett blått skenben», på tyska mera ordrätt återgifvet: *eine blaue Schiene erlaufen.*

Vi hafva ofvan anfört ett par citat från svenska skalder under 1600-talet, ur hvilka framgår att man då bättre än nu

förstod anspelningen i ordet »korgen». Vi kunna ytterligare tillfoga ett, som ådagalägger att man vid denna tid ännu var medveten om att uttrycket anknöt sig till Virgiliussagan.

Det är hämtadt från Lars Vivallius, en poet som mest är känd genom den öfversättning från tysken Opitz' kärleksvisa »Väl then som vidt aff höga klippor», hvilken länge blifvit ansedd som originaldikt af Erik XIV. I ett stycke med titeln *Vivallii Vijsa* omtalar skalden åtskilliga exempel på underkufvade älskare: Herkules, som förmåddes att spinna bland kvinnor, Aristoteles, som fastän visast bland filosofer dock (enligt medeltidslegenden) tvangs att gå på fyra ben som ridhäst åt sin älskarinna — i den nyss omtalade isländska rimvisan öfverföres också detta drag på Virgilius — vidare konung Habor, som lät sig binda med Sighilds hufvudhår, och patriarken Jakob, som i 14 år vallade får för Rachel. Vivallius vill för sin älskade göra allt hvad dessa gjort, ja, han vill, såsom det med ett något äfventyrligt rim heter, för hennes skull till och med gärna

> med Virgelio
> hängia een long stund på it togh.

Under 17:de och 18:de århundradena, innan hänsyftningen i ordet »korgen» hunnit alldeles glömmas, hände det att den motsträfviga ungmön till en illa upptagen friare sände en verklig korg, med eller utan botten. Kanske är det ej blott ett figurligt talesätt som möter i Freses verser (1715):

> Fast den konstiga mö och vänaste jungfru Thalia
> Synes ha *korgen i hand*, till den [= hvilken, näml. mö] jag ärnade fria,
> Skall ej lättliga det mitt uppsåts främjande skräma:
> Hon tör låta sig än till annat sinne beqväma.

Om ock uttrycket »korgen», såsom dess historia visat oss, ursprungligen bildat sig hos de latinska folken, finnes det numera icke hos dem användt i samma mening som bland oss. Visserligen spelar än i dag *la corbeille* hos fransmännen en

roll i fråga om stiftandet af äktenskap. Men denna »korg» inrymmer inga svartsjuka miner och »blå skenben»; den innehåller blott kvinliga smycken och prydnader, med hvilka en lycklig brudgum, som hunnit sin längtans mål, älskar att glädja sin brud. *La corbeille de mariage* kan öfversättas med »brudgumspresenter»; efter fransk sed sändas dessa ofta i en smakfullt utstyrd korg. Det är som om språket här ville försona hvad det på andra håll brutit mot ordet *korg*.

I en stor del af Sverge använder man om den förskjutne älskaren uttrycket *få skinn* eller *få kalfskinn* i alldeles samma mening som *få korgen*. Äfven detta uttryck kan man återfinna i den af filologerna hittils nästan alldeles försummade, men dock i språkligt hänseende synnerligen intressanta period af vår literatur, som ligger mellan Gustaf Vasas och Karl XII:s bibelöfversättningar. Hos Lucidor förekommer uttrycket *få kalfskinn* flera gånger. Ännu oftare träffas det i Chronanders studentkomedier *Surge* och *Bele-snack*, hvilka på 1640-talet uppfördes i Åbo. Det har tydligen vid denna tid varit ett mycket gängse talesätt. I dessa komedier står vid sidan däraf ännu ett likbetydande uttryck: *få en hvit hatt.* I den sistnämnda komedien (hvars titel betyder »friare-snack») låter t. ex. författaren den vanartige studenten Delitius säga till sin sedesamme medbroder Apollonius, med hvilken han täflar om en förnäm jungfrus hand:

»Ja hvad tror tu nu på, Apolloni, meenar tu at tu icke får hvijt hatt och kalffskins stöflor i dagh?»

Och en stund därefter, då bladet vändt sig, gengäldar honom den senare gäckeriet med följande ord:

»Här hafver tu både korgen, kalfskinnet och hvijte hatten som tu mig lofvade. Korgen kant tu hämpta spåner och småsteenar uthi, kalffskinnet gör tu tigh ett par sköna frijarestöflar uthaff, hatten kan tu plocka nötter uthi».

»Spånerna» och »småstenarne» äfvensom »nötterna» tillhörde uppenbarligen i den tidens språkbruk samma begreppskategori

som den »långa näsan», hvilken nämnts i en föregående replik, och altså, äfven den, har mer än 200-åriga anor i vårt språk.

Vi tillägga om det i kärlekens historia så fatalt ingripande kalfskinnet följande lilla notis, som vi efter anvisning i G. v. Dübens »Lappland» hämtat ur en i Sverges Statskontor förvarad handskrift om Lapparnes lefnadssätt och seder af J. Elers; uppteckningen är från slutet af förra århundradet:

Erhåller böneman (som å friarens vägnar skall framställa hans ärende för brudens familj) genast afslag å giftermålspropositionen, får han ett *beredt kalfskinn* att friaren tillställa, såsom tecken att han denna gång fått korgen, såsom man säger.

Ordet är altså hos lapparne sak, talesättet en handgriplig verklighet.

Ännu ett besynnerligt uttryck för »gifva korgen» må omnämnas. Det är det danska *at skære én Skak-hoser*, ordagrant: »skära sned-strumpor åt någon». Redan på Anders Sörensen Vedel's tid, alltså för 300 år sedan, fans detta uttryck, såsom man ser af en i Molbechs danska medeltidsglossar från Vedels visbok anförd vers:

Her er en Jomffrue paa vort land,
hun er sig saa bedel-vand.
Sig selv veed hun at römme og rose,
Sine Beele skær hun saa mange Skackhose. *

Unglückshosen omtalas äfven af tyskarne. »Den som tager sig hustru», säger en kvinnofiendtlig författare på 1600-talet, »der zieht Unglückshosen an».

Om vi blicka tillbaka på den i det föregående hopförda brokiga samlingen af uttryck för å ena sidan kärlekens miss-

---

* Till förklaring af några uttryck i versen nämnes följande: *Bedel*, eller sammandraget *Beel*, *Bel*, motsvarar i betydelse och stam det nydanska *Bejler* »friare» (bedlare) och är samma ord som nyss mött oss i den svenska sammansättningen *Bele-snack*. Det sammanhänger naturligtvis med *bedja*. Adjektivet *vand* är stambeslägtadt och likbetydande med *vansklig*. *Bedel-vand* uttryckes af gamla svenska författare med *be(d)legrann* »granntyckt på friare». *Römme* är = *berömma*.

mod, å andra sidan kärlekens missöde, så kunna vi ej värja oss för känslan af att dessa uttryck bilda två sidolöpande serier, och att dessa serier till slut liksom syfta mot samma utgångspunkt. Vi behöfva knappast mer än uppställa följande lilla parallell, slutsatserna göra sig själfva:

svartsjuka:	motgång i frieri:
(bära) *svarta* eller *gula strumpor* eller *sockor*	*skak-hoser*
(at være) *skind-syg.*	(få) *skinn* eller *kalfskinn.*

Afståndet mellan *försmådd kärlek* och *svartsjuka* är ej så stort: båda begreppen höra till samma sfer och förhålla sig som slaget till svedan, orsaken till verkan. Det man *har fått*, det *har* man — därom vittnar bland annat åtskilliga språks egenhet att uttrycka begreppet *jag eger* med ett perfektum. Den som, i form af ett onådigt svar, mottagit den olyckliga kärlekens attribut, han har det också i behåll — i form af svartsjuka.

Till begreppet *benplagg af skinn* låta samtliga de nämnda uttrycken återföra sig, och att det är de än i dag stundom omtalade »friarestöflarne», som äro i fråga, sågo vi nyss en student från 1600-talet antyda. Om emellertid uttrycken nu tämligen mycket divergerat från den nämnda utgångspunkten, så bör detta ej särdeles förvåna oss. Vi böra taga i betraktande å ena sidan de vida landsträckor som ifrågavarande stöflar fått genomvandra, å andra sidan den långa tid under hvilken de blifvit nötta. Tillvaron af de engelska *yellow stockings* är ett tillräckligt vittnesbörd om att hithörande ord ej från början hafva sitt hemland i norden. Intet af dem kan i den skandinaviska literaturen följas bortom reformationstidehvarfvet, först under 1600-talet visa de sig alla ungefär samtidigt vara här bofasta.

Ett uttryck som danskarnes »skinn-sjuk» är utan tvifvel påfallande. Det är dock ej underligare än det *hornsjuk* med hvilket Serenius (1734) öfversätter engelsmännens *jealous.* *

Få vi gå än längre i dessa måhända redan alt-för äfventyrliga kombinationer? Böra vi tro att de *gula* eller *svarta strumporna* stå i något förhållande till de *blå skenbenen?*

Det är ej svårt att konstruera den felande mellanlänk, genom hvilken kedjan skulle sammansluta sig. Då skenbenen råka i olycka, är det i första hand strumporna som få sitta emellan. Vi behöfva väl ej påminna om att på den tid, till hvilken vi här böra försätta oss tillbaka, strumporna ej som nu voro ett underplagg: långbyxorna utanpå strumporna stamma från franska revolutionen och *sans-culotternas* tid; det senare ofta misstydda ordet betyder »de som ej hafva kortbyxor», och detta vill, märkligt nog, säga »de som hafva långbyxor». Långbyxmän voro då blott »blusmännen».

Då skenbenen vid fallet ur korgen blefvo »blå», är det — åtminstone om fallet, såsom den isländska rimmaren påstår, skedde i »ler och grus» — en viss sannolikhet för att jämväl benens omhöljen blefvo till färgen något fördunklade. Häraf kunde talet om de »svarta» strumporna hafva uppkommit. Omvändt torde engelsmännens ljusa »gula» strumpor kunna hafva sin förklaring i spefulla iakttagelser rörande de nya plagg som måst anläggas i stället för de genom fallet illa åtgångna. Var benbeklädnaden af nyberedt »kalfskinn», skulle åtminstone färgbestämningen ej vara alldeles opassande.

Förutsatt att de kombinationer, hvilka framstält sig som möjliga, ej äro blotta etymologiska hägringar, hvilka vid en längre hunnen gransknings dagsljus skingra sig, skulle altså hela den här behandlade kusliga terminologien hafva legat outvecklad

---

* Uttrycket *horn* i denna användning knyter sig äfven till Virgiliussagan. Vi hafva dock ej anledning att här vidare inlåta oss på detta särskilda kapitel.

gömd på bottnen af Virgilii korg. Och det är underligt att tänka sig, att dylika mer eller mindre låga hvardagsuttryck, om vi följa dem till sina älsta historiska förutsättningar, ej ens stanna vid den store romarskalden, utan bakom honom ytterligare låta skymta bilden af en inspirerad grekisk sierska och längst borta visa oss den höga gestalten af gamla testamentets störste profet.

Det franska uttrycket för »svartsjuka», *jalousie*, har som bekant äfven en annan betydelse, upptagen också hos oss. Vi nämna därmed efter fransmännens föredöme ett galler eller förhänge framför nedra delen af ett fönster. Stängslet är som svartsjukan: det vill ej unna den förbigående att kasta en blick in till den gömda skatten. Bilden är på sitt sätt djärf, men utan tvifvel är den pittoresk och träffande.

I en dansk ordbok (Primon's) från början af detta århundrade hafva vi funnit det franska lånordet *jaloux* återgifvet utom med *iversyg* och *misundelig* äfven med *aabrynesotig*. Till och med en infödd dansk torde, liksom författaren af dessa rader, behöfva leta några ögonblick i filologiens rustkammare innan han finner det verktyg, med hvilket detta antagligen för tillfället nybildade uttrycks hemlighet låter lösa sig.

Påminner man sig emellertid ordet *rival* och den häfdvunna tydningen af detta uttryck, så är saken klar, om man ock äfven sedan måste fasthålla att det danska ordet är en tämligen barock bildning.

Ordet *rival*, det latinska *rivalis*, »medtäflare i kärlek», har från gammalt ansetts vara identiskt med ett af *rivus* »bäck» härledt *rivalis* »boende vid en bäck». Två personer, hvilkas områden ligga vid samma vatten, kunna lätt råka i tvist om bruket af detta vatten för fiske, kvarndrift o. s. v. Så skulle, säger man, småningom begreppet »medtäflare», »rivaler» hafva utvecklat sig ur begreppet »strandbor». Med anslutning till denna uppfattning är af det danska *Aa-bryn* »åbrädd» bildadt *aabryne-*

sot som uttryck för »rivalitet», och däraf åter ett motsvarande adjektiv *aabrynesotig* »svartsjuk».

Nyssnämnda latinska etymologi har emellertid på sista tiden mött befogad gensägelse. Dels är betydelsen »medtäflare» hos det latinska *rivalis* mycket äldre än betydelsen »strandbo» — ett förhållande, som manar oss att se till, om ej ordet möjligen i den senare meningen skulle kunna vara en nybildning af *rivus*, utan sammanhang med det äldre likljudande ordet. Dels har latinet ett annat beslägtadt ord, *rivinus*, äfven med betydelsen »medtäflare», och ensamt med denna betydelse. Och detta *rivinus* sluter sig ändtligen så nära till det ryska *revnívyi* »svartsjuk», att man svårligen kan undgå att här förmoda ett arf från de gemensamma ariska urfäderna — hvilka altså, äfven de, stundom plågats af svartsjukt grubbel. Härigenom vore då också hvarje sammanhang mellan *rival* och *rivus* afbrutet.

Den tyska öfversättningen af »rival», *Nebenbuhler*, härrör från en tid då den nedsättande betydelsen hos *Buhle* — än mera utpräglad i motsvarande lågtyska och svenska ord — ännu ej var så framträdande. På snarlikt sätt hafva danskarne och holländarne bildat sina ganska lyckade uttryck för »rival»: de förstnämnde säga *medbejler*, de senare *medevrijer*. Båda orden betyda egentligen »medfriare».

Grekerna nämna en rival på ungefär samma sätt: *synerastes* »medälskare». Men jämte detta ord hafva de i samma betydelse ett annat till sin bildning skenbart fullkomligen motsatt, men dock ej mindre riktigt uttryck. De säga äfven »motälskare», *ant-erastes*. Samma sak kan ses från olika sidor, och kan derför äfven bära motsatta namn; *lifsstraff* är ju detsamma som *dödsstraff*, *strida med* detsamma som *strida mot*.

Alt för länge hafva vi uppehållit oss vid uttryck som blott afse kärlekens vrångsida. För att, innan vi sluta denna

uppsats, åter flytta oss tillbaka i den renare luft, som bättre passar för hemmets verld, vilja vi, anknytande till det sist vidrörda grekiska ordet, omtala en liten grekisk kärleksmyt.

Kärleken — så förtälja forntidens skalder — var ännu blott ett ungt barn, men sin moders hela glädje. Och huru skulle den moder kunna vara annat än lycklig, som bar kärleksguden själf i sina armar? Än i dag är ju hvarje moder säll i öfvertygelsen att hennes barn är en liten kärleksgud.

Eros — vi veta att detta var gudens grekiska namn — var altså en hoppgifvande liten pilt, ständigt glad, ständigt hågad för muntra upptåg. Men tiden gick, och hur det nu var, började Afrodite misstänka att något måtte fattas hennes älskling. Med oro såg hon att gossens förut så friska växt började knyta sig, att allvarsamma skuggor visserligen i början mera sällan men efter hand allt oftare drogo öfver det glada barnansigtet, och att gossens krafter, långt från att tillväxa, i stället syntes stadda i aftyning.

Bekymrad sökte gudinnan hjälp hos den kloka fru Themis, och nu som alltid visste denna att gifva goda råd.

Eros fick, enligt hennes förslag, en lekkamrat. Det var icke här den elake byting om hvilken vi hört fru Lenngren berätta. Det var en helt annan, snäll liten gosse, som också själf förut gått ensam och ledts.

Med honom lekte snart Eros dagen om. De båda små trifdes så väl tillsammans. Väl kunde någon gång en liten fnurra komma på tråden dem emellan, men i sådana fall hade den gamla satsen att

»litet gnabb ibland
skadar aldrig grand
blott man älskar hvarann»

sin allra största tillämplighet. Tårarne torkades snart bort och alt var åter idel solsken.

Snart visade det sig att Eros förut bortvikande krafter återvände. Han frodades och växte mer än någonsin, och hans lille lekkamrat också — —

I den gamla berättelsen fattas ännu blott ett enda ord. Men detta ord är också det allra väsentligaste; det är just det ur hvilket hela sägnen framvuxit, som en blommande rosenbuske spirar upp ur ett oansenligt nyponfrö.

Ordet är lekkamratens namn. Han hette på grekernas tungomål *Anteros*.

Namnet är sammansatt af *anti* »emot» och *eros* »kärlek», men betyder naturligtvis här ingalunda, som man med tanke på *anterastes* kanske ville föreställa sig, ett mot kärleken fiendtligt väsen, utan tvärtom kärlekens bästa vän: »genkärleken». Myten vill i poetisk form säga, att kärleken för att rätt utveckla all sin inneboende lifskraft och fägring behöfver mötas af gensvar hos den älskade.

Vi kunna till den lilla berättelsen knyta en språklig anmärkning — den skall bli den sista i vår uppsats.

Den innehåller, denna berättelse, ett fall där vi lätt inse att människotanken delvis är bunden af ordets bojor. En fransman, en italienare, en engelsman skulle ej kunna hafva skapat denna myt, deras språk skulle hafva förbjudit det. Hvarken franskan eller italienskan eller engelskan hafva något enkelt ord för »genkärlek». *Amour réciproque, mutuo amore, love in return* och dylika uttryck, med hvilka de nämnda språken hjälpa sig, framkalla icke för tanken så konkreta, till en verklig enhet sammangjutna föreställningar, att någon poet skulle kunna tänka på att däraf dana en person. Svenskan, som har det enkla ordet *genkärlek*, och tyskan, som säger *Gegenliebe*, medgifva uppenbarligen lättare denna personifikation. Men icke häller i dessa språk gestaltar sig personifikationen på ett så naturligt och osökt vis som i grekiskan, der *Anterōs* redan i sin ordform bär samma karaktär

af ett personligt namn som *Antenor*, *Antinoos*, *Antipater* och många andra.

Ett godt trä kan ej bära ond frukt, fikon kunna ej växa på tistelbuskar, heter det. Satsen har sin sanning i trädgården, den gäller ock för många människolifvets områden; men den gäller ej inom språkets rike. I ordboken se vi mycket ofta samma rot, ur hvilken uttrycken för det högsta och ädlaste i lifvet framvuxit, jämväl alstra benämningar för de styggaste ting.

Vi hafva i det föregående ofta gjort denna erfarenhet: då vi velat afhandla hemmets ord, hafva vi oförmärkt kommit att stundom vidlyftigt nog omtala uttryck, hvilka ingalunda förtjena att inrymmas under en så vacker rubrik. För språkforskaren hafva också visserligen de fula orden ej mindre intresse än de vackra, på samma sätt som botanisten i vissa fall har mera att lära af tistelns sårande taggar än af fikonträdets svällande, smakliga frukt.

Och fastän vår lilla uppsats ej afsett att lämna en rent filologisk behandling af det ifrågavarande språkområdet, så har den dock i så måtto haft ett filologiskt syfte, som den gärna önskat i sin mån verka för det, som ligger i självfva ordet *filologi:* kärlek till språk och till språkstudier.

Hemmets krets står i vissa fall de filologiska intressena närmare än den själf vanligen torde föreställa sig.

Ifrigare och läraktigare *filologie studiosi* finnas ej vid någon af verldens mest vidtberömda högskolor än tvååringarne äro i den akademi, där rektorn och på samma gång professorn i *modersmålet* är en *moder*.

Och om hvarje sådan hemmets språkprofessor visste att alltid till sitt rätta värde uppskatta och i lämpliga händer nedlägga de filologiska rön, hon i all stillhet gör på sina små, skulle mången boklärd filologs djupsinniga spekulationer öfver

språkljudens, språkformernas och ordens upprinnelse eller utbildning komma till korta för den grundligare insigt i dessa frågor, hvilken hon förvärfvat — i barnkammaren.

Inom hvart och ett af de »tusen hem», vårt fosterland omsluter, står en verkstad, där man tyst och oförmärkt, men utan hvila, dag efter dag, timme efter timme, sysslar med tillyxandet af det virke, ur hvilket kommande slägtens språk skall byggas upp.

Må då hvarje hem göra sitt bästa att intet ondt och anfrätt timmer måtte komma in i denna framtidsbyggnad! Må våra hem mer och mer bli sådana, att den som en gång på framtidssvenska vill skrifva om »hemmets ord», ej kan få tillfälle att bland dessa nämna annat än *goda ord!*

SUBSKRIPTIONSANMÄLAN.

Handbok i gällande lagar,

hvilka bestämma

Svensk qvinnas förhållande till Familj och Samhälle,

hennes rätt till

Uppfostran, Arbete, Förvärf och Egendom m. m.

I följd af de förändringar tiden medfört i lagstiftning, uppfostran och lefnadsförhållanden befinner sig flertalet af svenska qvinnor numera i en helt annan, mera sjelfansvarig ställning, än förr. Denna förändrade ställning gör det för henne till både pligt och behof att känna de lagar, under hvilka hon lefver och hvilka inverka på hennes förhållande såsom medlem af familj och samhälle, så väl som på hennes arbets- och eganderättsförhållanden m. m. Skolan meddelar dock ingen sådan kännedom. Svårigheten eller omöjligheten för den okunnige att i våra större lagverk återfinna eller ens veta hvar man skall söka de upplysningar, som påkallas vid hvarje förekommande fall, är påtaglig, och torde erfarits af otaliga både män och qvinnor.

Då imellertid svårigheten onekligen är större för de sistnämnda, hafva några för saken intresserade personer vändt sig till en ansedd juridisk skriftställare och anmodadt honom att utarbeta en handbok i gällande lagar, hvilka närmast röra qvinnan. Resultatet af hans arbete föreligger i ett manuskript om 10 à 12 tryckarks omfång. En högt ansedd person, hvilkens namn är fästadt vid flertalet af de reformer inom vår lagstiftning, som genomförts under senare decennier, har på begäran genomsett arbetet och derom uttalat bland annat följande omdöme:

"*Denna sitt ämne nästa uttömmande afhandling synes mig vittna om både kunskap och skarpsinnighet hos författaren, på samma gång som den eger förtjensten af en liflig och af kärlek till ämnet genomträngd stil.... Såsom en codex att rådfråga i förekommande fall skall den alltid blifva af värde för de qvinnliga publiken, likasom dess studerande med säkerhet skall lända till nytta för de mera bildade af båda könen.*"

Men ehuru således värdet af arbetet är till fullo styrkt, och behofvet af dess utgifvande af ingen förnekadt, är dock företaget alltför nytt och oförsökt, för att någon förläggare sklle våga öfvertaga risken af detsamma. Man har derför beslutat inbjuda till subskribtion å arbetet som enligt uppgjord plan skulle utkomma i 2:ne upplagor, *en praktupplaga à 5 kr.* för dem som vilja bidraga att möjliggöra företaget, *en godtköpsupplaga à 2 kronor.*

Subskribenter behagade anteckna sig å vidstående formulär, och per posten insända detsamma till undertecknad. Betalningen erlägges då verket kommit subskribenten tillhanda. Stockholm i oktober 1881.

Red:n af Tidskrift för Hemmet.

FOURTEEN DAY USE
RETURN TO DESK FROM WHICH BORROWED
LOAN DEPT.

This book is due on the last date stamped below, or
on the date to which renewed.
Renewed books are subject to immediate recall.

7Sep'56RF

REC'D LD
AUG 27 1956

LD 21-100m-2,'55
(B139s22)476

General Library
University of California
Berkeley

GAYLORD BROS. Inc.
Syracuse, N.Y.
Stockton, Calif.